

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Martin Zárybnický

VÝVOJ ŠKOLSTVÍ V ČSR V OBDOBÍ 1948 – 1989

THE DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF EDUCATION IN CZECHOSLOVAKIA 1948 - 1989

Praha, 2010

Doc. PhDr. Růžena Váňová, Csc.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma VÝVOJ ŠKOLSTVÍ V ČSR V OBDOBÍ 1948 – 1989 vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či získání jiného nebo stejného titulu.

V dne

.....

Podpis

ANOTACE

Jméno autora:	Martin Zárybnický
Instituce:	Univerzita Karlova v Praze, Filosofická fakulta Katedra pedagogiky
Obor:	Navazující magisterské studium, Učitelství pedagogiky
Název práce:	Vývoj školství v ČSR v období 1948 – 1989
Vedoucí práce:	Doc. PhDr. Růžena Váňová, Csc.
Počet stran:	79
Počet příloh:	0
Rok obhajoby:	2010
Klíčová slova:	dějiny, jednotná škola, KSČ, školská soustava, socialistické školství, vzdělávání, zákony, zprávy, 1948-1989

Cílem práce je nástin vývoje československého poválečného a především socialistického školství ve světle dobových souvislostí. Z hlediska obsahového je dílčím tématem postupný vývoj a proměny československé vzdělávací soustavy s přihlédnutím k dobovým souvislostem, vlivům a klíčovým událostem. Kromě toho se práce zaměřuje také na mapování změn v obsahu vzdělávání, přípravě učitelů a další příbuzná témata. Práce nabízí objektivní náhled na tato specifická čtyři a půl desetiletí vývoje československého školství.

ABSTRACT

Author's name:	Martin Zárybnický
School:	Charles University in Prague, Faculty of Arts Department of Pedagogy
Program:	Teaching Methodology
Title:	The Development of the System of Education in Czechoslovakia 1948 - 1989
Consultant:	Doc. PhDr. Růžena Váňová, Csc.
Number of pages:	79
Number of attachments:	0
Year:	2010
Key words:	history, comprehensive school, Communist Party, school system, education, laws, reports, 1948- 1989

The aim of this thesis is to describe the post-war and especially the 1948-1989 system of education in the light of the contemporary consequences. The key contents of this thesis is just the development and changes which were made in the school system by the Communist Party because of political and ideological reasons. Except of the aspect mentioned above, it is also focused on the development of the educational content, education of teachers and other related topics. As the whole, the thesis is a balanced report on this specific period of the history of education in the Czech republic, or more precisely Czechoslovakia.

OBSAH

ÚVOD.....	7
1. ČESKOSLOVENSKÉ ŠKOLSTVÍ V LETECH 1945-1948	10
1.1 Dobové pozadí	10
1.2 Vývoj školství	13
2. VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÉHO ŠKOLSTVÍ V LETECH 1948-1989	19
3. OBDOBÍ LET 1948-1953	20
3.1 Charakteristika doby, základní východiska	20
3.2 Zákon o jednotné škole a podoba školského systému	23
3.3 Změny v obsahu vzdělání	27
3.4 Vzdělávání učitelů	29
3.5 Výchova a vzdělávání kádrů	31
3.6 Shrnutí.....	33
4. OBDOBÍ LET 1953-1960	34
4.1 Charakteristika doby, základní východiska	34
4.2 Školský zákon 1953 a podoba vzdělávací soustavy	40
4.3 Změny v obsahu vzdělávání	44
4.4 Vzdělávání učitelů	45
4.5 Vzdělávání a výchova kádrů	47
4.6 Shrnutí.....	48
5. OBDOBÍ LET 1960 – 1978.....	49
5.1 Charakteristika doby, základní východiska	49
5.2 Školský zákon 1960 a podoba vzdělávací soustavy	55
5.3 Změny v obsahu vzdělávání	58
5.4 Vzdělávání učitelů	60
5.5 Vzdělávání a výchova kádrů	61
5.6 Shrnutí.....	63
6. OBDOBÍ LET 1978 - 1989	64

6.1 Charakteristika doby, základní východiska	64
6.2 Školský zákon 1978 a 1984 a podoba vzdělávací soustavy v poslední fázi socialistického školství	66
6.3 Výchovně vzdělávací soustava ČSSR	70
ZÁVĚR	77
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	80
Literatura:.....	80
Elektronické dokumenty:	81
Zákony a jiné právní normy:.....	81

ÚVOD

Uvažujeme-li o tradici českého školství, je nesporné, že český národ má být nač hrdý. Koneckonců je to právě osobnost Jana Amose Komenského, která patří mezi nejslavnější osobnosti světové pedagogiky a před jejíž autoritou a odborností se skláněli i osvícení evropští monarchové. Jak ještě bude prokázáno, české školství produkovalo kromě řady skvělých vědců, umělců, literátů a jiných osobností také další skvělé pedagogy, reformátory a tvůrce nových pedagogických koncepcí.

Stejně tak je nesporné, že kontinuitu pozitivního vývoje českého, později československého vzdělávacího systému poprvé výrazně narušilo období 2. světové války. Ta jak známo nejen rozbila tehdy stále ještě mladý československý stát, ale na území Protektorátu Čechy a Morava také zásadně zasáhla do podoby vzdělávacího systému (viz dále). Právě z toho důvodu se ještě v průběhu války odehrával kromě jiného i boj o podobu a směr vývoje poválečného československého školství, který pak pokračoval i v prvních letech poválečných

O tom, jakým směrem se bude československé poválečné školství ubírat, leccos napovídal již tzv. Košický vládní program (Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, přijatý 5. dubna 1945 v Košicích) – programový dokument první poválečné vlády. Ten byl připraven a prosazen především moskevskou odbojovou centrálou a není příliš překvapující, že proklamuje orientaci především na Sovětský svaz, což je patrné z následující citace z programu: „*Vláda bude od počátku uplatňovat praktickou součinnost se Sovětským svazem, a to ve všech směrech - vojensky, politicky, hospodářsky, kulturně... Zcela nově bude vybudován i v kulturním ohledu náš poměr k největšímu našemu spojenci - SSSR. K tomuto cíli nejen bude z našich učebnic a pomůcek odstraněno vše, co tam bylo antisovětského, mládež bude i náležitě poučována o SSSR. Ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě. A bude postaráno i o to, aby naše mládež nabyla potřebných vědomostí o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR. Na univerzitách k tomu účelu budou zřízeny i nové stolice: dějin SSSR, ekonomiky SSSR a práva SSSR.*“¹

Přesto byla cílem příslušných pasáží věnovaných vzdělávání a školství především náprava již zmíněných škod napáchaných okupanty a stanovení obecného směřování vzdělávání do

¹ Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (Košický vládní program), dostupný z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-kosicky-vladni-program-5-4-1945-126/>, dne 1.10. 2010.

budoucná. A právě zde se možná poprvé objevují klíčové pojmy pozdější, poúnorové doby jako pracující lid, zlidovění atd. Konkrétně se zde hovoří např. o následujícím:

„Obnoveny budou české a slovenské školy všech kategorií, okupanty a háčovským režimem uzavřené; znovu otevřeny budou i uzavřené v době okupace knihovny i divadla. Zničený inventář - bibliotéky, laboratorní zařízení, zejména univerzity a techniky, bude nahrazen upotřebitelnými k tomu účelu knižními fondy a laboratorním zařízením z německých škol a ústavů. Vysokoškolské a středoškolské mládeži, která byla postižena uzavřením škol, bude umožněno urychlené absolvování příslušných učilišť....

Bude provedena důsledná demokratizace, a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístupu do škol i k jiným pramenům vzdělání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.

... Na širokou základnu bude postavena péče o naši dorůstající generace. Naše mládež oběho pohlaví musí být fyzicky, mravně i duchovně vyzbrojena, aby se stala důstojnou nositelkou budoucnosti našich národů. Dětem dělníků, rolníků a ostatních pracujících vrstev bude materiálně zajištěno právo na nejvyšší vzdělání podle jejich schopnosti a otevřena cesta do radostného života.“²

Ačkoli tehdy ještě nebylo nic rozhodnuto a o budoucí podobu celého systému se ještě další tři roky „bojovalo,“ bylo nakonec směřování deklarované v Košickém vládním programu potvrzeno a v Československu byl zaveden model jednotného socialistického školství. Zavedení tohoto modelu znamenalo opětovné upuštění od dosavadního vývoje české pedagogiky a na dalších čtyřicet jedna let také např. zastavení vývoje v předválečné době se slibně rozvíjející reformní pedagogiky. Přesto nelze tvrdit, že by bylo poválečné či socialistické školství jako celek špatné – spíše bylo poznamenáno dobou více než kdy předtím.

Dalším dokladem o představách o poválečném školství je i následující úryvek z projevu tehdejšího ministra školství Zdeňka Nejedlého, předneseném v červenci 1945:

„... Jaká má být škola? Samozřejmě není žádné, abych tak řekl takové ideální, absolutní formy školy. Škola byla vždycky taková, jaká byla společnost, byla obyčejně taková, jaký byl stát a jací byli zkrátka ti vedoucí. ... Jestliže dnes chceme budovat opravdu lidovou demokratickou republiku, musí nám k tomu škola pomáhat, tj. musí to být škola pro

² Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (Košický vládní program), dostupný z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-kosicky-vladni-program-5-4-1945-126/>, dne 1.10. 2010.

nejlidovější vrstvy, sice nejenom svým zřízením, to je jenom stránka jedna, ale také svým duchem, to je druhá stránka a někdy ještě důležitější.

... Náš první požadavek je, má-li to být opravdu lidové školství, abychom toto školství sjednotili. Naše školství trpí ještě i dnes velikou rozháraností. Je příliš mnoho všelijakých kategorií škol, je příliš mnoho, řekl bych, i podnikatelů těchto škol atd., jsou zde zkrátka takové rozličné živly, které nám tu školu rozbíjejí. A my to chceme dát dohromady. To je smysl, základní smysl tak zvané jednotné školy.

... Ale co je stejně důležité, musíme ji také naplnit jednotným duchem, poněvadž kdybychom udělali jen jednotnou organizaci a nenaplnili ji tím jednotným duchem, tak bychom zase žádnou jednotnou školu doopravdy neměli.“³

Objektivně vzato nelze proti jednotné škole v naznačených parametrech nic namítat, nicméně z retrospektivního pohledu již víme, že se tato idea v praxi realizovala částečně odlišně, protože onen jednotný duch ve formě marxismu-leninismu byl sice formálně implantován, ale v praxi dotčené subjekty příliš nesjednocoval, ba je naopak spíše štěpil.

Cílem této práce je nástin vývoje československého poválečného a především socialistického školství právě ve světle dobových souvislostí. Vzhledem k povaze a cíli práce bude její zpracování založeno především na analýze příslušných školských zákonů a jiných oborových norem, doplněné o poznatky získané studiem dalších dokumentů a odborné literatury. Z hlediska obsahového bude dílčím tématem postupný vývoj a proměny československé vzdělávací soustavy s přihlédnutím k dobovým souvislostem, vlivům a klíčovým událostem. Výsledná práce by tak měla nabízet pokud možno objektivní náhled na tato specifická čtyři a půl desetiletí vývoje československého školství.

³ Z projevu ministra školství prof. dr. Zdeňka Nejedlého na manifestačním sjezdu českého učitelstva konaném 14. a 15. 7. 1945 v Praze. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982, ISBN 60-23-81. s. 10-12.

1. ČESKOSLOVENSKÉ ŠKOLSTVÍ V LETECH 1945-1948

1.1 Dobové pozadí

Když v květnu 1945 skončila 2. světová válka v Evropě, ocitlo se Československo opět „na začátku“, tj. ve stádiu do jisté míry podobnému situaci po vzniku samostatného Československa. Bylo třeba vypořádat se s válkou a to především ve dvou rovinách. Za prvé bylo potřeba potrestat kolaboranty a zrádce a vypořádat se s německým a maďarským obyvatelstvem, které neslo vinu na rozbití Československa,⁴ za druhé bylo třeba znovu vybudovat československý stát, což byl úkol, který již během války zaměstnával obě exilové centrály a na který se nakonec, jak ukázal další vývoj, lépe připravila centrála moskevská.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, byl prvním programovým dokumentem vytyčujícím další směřování poválečného Československa Košický vládní program, který naznačoval orientaci na SSSR. Týž dokument také zakázal obnovení některých pravicových politických stran, které se *tak těžce provinily na zájmech národa a republiky*,⁵ což v důsledku znamenalo výrazné posílení pozic levicových stran. Navíc v rámci těch stran, které byly obnoveny, byli komunisté zastoupeni hned dvěma stranami (KSČ a KSS), což jim vyneslo také dvojnásobný počet křesel ve vládě.

Složení první poválečné vlády, která nebyla volená, ale dohodnutá londýnskou a moskevskou centrálou (a do které nebyl nominován ani jeden reprezentant domácího odboje, protože jim zahraniční exil nedůvěřoval⁶), bylo vůbec pozoruhodné, protože zde komunisté dominovali nejen v počtu křesel, ale i v jejich významnosti. Komunisté totiž v této vládě obsadili většinu tzv. silových ministerstev - vnitra (Václav Nosek, KSČ), informací (Václav Kopecký, KSČ), školství a národní osvěty (Zdeněk Nejedlý, KSČ), zemědělství (Julius D'uriš, KSS), práce a sociálních věcí (Jozef Šoltézs, KSS) a některé další důležité posty (místopředsedové vlády Klement Gottwald, KSČ a Viliam Široký, KSS – dva z pěti).

⁴ K tomu došlo jednak v rámci procesů s kolaboranty, jednak ve formě odsunu těchto skupin obyvatelstva za hranice našeho státu na základě ustanovení čl. IX. Košického vládního Programu, ve kterém se říká: *Vláda bude pokládat za svůj nejvyšší odpovědný úkol a za svou mravní povinnost před českým a slovenským národem postihnouti a vydati soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských utlačovatelů. Tento úkol bude vláda prováděti bez všech průtahů, bez kolísání a bez shovívavosti vůči komukoliv... viz Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (Košický vládní program), dostupný z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-kosicky-vladni-program-5-4-1945-126/>, dne 20.10. 2010.*

⁵ Tamtéž.

⁶ BĚLINA, P. a kol. Dějiny země Koruny české II. Praha : Paseka, 1998, 5. vyd. ISBN 80-7185-164-7. s. 249.

Bělina a kol.⁷ k tomu dodávají: *Připočteme-li k tomu skutečnost, že komunista Vlado Clementis byl jmenován státním tajemníkem na ministerstvu zahraničních věcí a že klíčová místa premiéra a ministra obrany získali zjevně komunističtí sympatizanti Zdeněk Fierlinger a Ludvík Svoboda, máme před sebou obraz rozložení sil, nad kterým historikové dodnes krouží hlavou.* Navíc zde byla v rámci podpory myšlenky národní jednoty nového státu vytvořena tzv. Národní fronta, tj. systém, který umožňoval existenci a činnost pouze vybraným politickým stranám, které se hlásily k jednotnému postupu a politice Košického programu. Jinými slovy zde de facto neexistovala opozice, což opět nahrávalo KSČ a KSS.

I díky tomu proběhly ještě v roce 1945 dva velké zásahy v podobě pozemkové reformy a především rozsáhlé znárodnění (celkem 61% veškerého průmyslu). První poválečná vláda měla před sebou vůbec celou řadu úkolů, které začala vzápětí plnit, z nichž kromě úkolů spojených s obnovou a konsolidací státu nutno zmínit i přípravu řádných voleb. Pochopitelně, že tyto volby měly zásadní význam pro další osud státu, a tak k nim upíraly své naděje všechny politické strany (především ty, kterým nebylo příjemné dosavadní postavení komunistů).

Nicméně ani volby konané na jaře 1946 žádnou změnu nepřinesly, protože komunisté v těchto volbách získali další vítězství. Nebýt porážky na Slovensku, kde se před komunisty dostala Demokratická strana (DS, 62% ku 30,37% KSS), mohli by komunisté slavit velké vítězství, protože v českých zemích získali komunisté téměř absolutní vítězství (40,17% hlasů, přičemž KSČ zvítězila ve všech krajích vyjma zlínského, kde zvítězila Československá strana lidová (ČSL)).⁸ Novým premiérem se stal Klement Gottwald a i v této vládě si komunisté podrželi klíčová silová ministerstva, skrze která pak začali uskutečňovat své plány na získání ještě větší moci ve státě.

Již tehdy se objevují první náznaky toho, co se v plné síle začne uplatňovat o dva roky později, a sice první kádrování a odstraňování „nepřátelských živlů“ a také „politické procesy“. Těmto prvotním projevům se věnují např. Kocian a Pernes, z nichž prvně jmenovaný uvádí jako příklady politických (nebo přinejmenším zpolitizovaných) procesů procesy s některými předválečnými politiky – Jiřím Stříbrným, gen. Radolou Gajdou, gen. Janem Syrovým či Rudolfem Beranem – kteří, ačkoli se ani jeden z nich kolaborace ani

⁷ BĚLINA, P. a kol. Dějiny země Koruny české II. Praha : Paseka, 1998, 5. vyd. ISBN 80-7185-164-7. s. 250-251.

⁸ Výsledky voleb do ústavodárného Národního shromáždění v roce 1946 na území České republiky (statistika Čes. statistického úřadu), dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003FC49B/\\$File/422008k018.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003FC49B/$File/422008k018.pdf), dne 20.10. 2010.

dalších skutků, které jim byly kladeny za vinu, nedopustili, přesto byli na základě zmanipulovaných a často vynucených výpovědí odsouzeni do vězení a ke ztrátě majetku.⁹

Ještě zajímavější a tématicky bližší je již zmiňovaný případ odstraňování „nepřátelských živlů“, který se přímo dotýká školství. Jako vzorový příklad poslouží aféra související s výukou předmětu Nauka o obraně státu, který byl po roce 1945 zařazen do výuky na vysokých školách a který v Brně vyučoval major Vladimír Šoffr - bývalý odbojář, který strávil celou válku v nacistických věznicích a koncentračních táborech. Celá aféra měla základ v jedné ze Šoffrových přednášek, ve které, dle Pernese, popisujícího okolnosti a průběh aféry, chtěl Šoffr připomenout utrpení, které zakusili vysokoškoláci, když řekl: „*Vy jste přece nebyli těmi prostoduchými dělníky, kteří strádali marku k marce, dobrovolně pracovali přes čas a životní náplň spatřovali ve šmelinaření ... Inteligence je atomové jádro a ostatní musí kolem ní kroužit v uctivé vzdálenosti.*“¹⁰

Reakcí na přednášku byl článek v komunistické Rovnosti, ve kterém byla zopakována Šoffrova slova a přidáno několik dalších obvinění. Šoffr byl následně poslán na dovolenou a poté propuštěn z armády. Zároveň mu bylo zakázáno dále přednášet. Za Šoffra se postavili studenti, kteří nejprve jednali s vedením univerzity a poté uspořádali dne 6. února 1946 demonstraci před redakcí Rovnosti. Jejich protest byl však vzápětí znehodnocen a očerněn, když byl označen za „fašistickou provokaci“, a ačkoli měli i několik zastánců, kteří iniciovali nezávislé vyšetřování, skončila celá aféra nedořešená a po únoru 1948 se o ní již nehovořilo.

Ještě výrazněji o sobě dali komunisté vědět v roce 1947, kdy zrealizovali kampaň proti Demokratické straně na Slovensku, v rámci které pak na základě křivých obvinění pozatýkali vedoucí představitele této strany. Posledním a opět výrazným projevem směřování našeho státu byla otázka Marshallova plánu, který česká vláda v létě 1947 nejprve přijala a poté, na přání Moskvy, odmítla. I v dalších letech se tu a tam objevily důkazy o podobné činnosti KSČ (zahrnující sledování, zastrasování, „kádrování“ a následné obměny na vedoucích postech či kampaně v tisku a využívání odborů), nicméně to se již blížil „Vítězný únor“ 1948, po němž následovalo přijetí nové ústavy a pozdější nahrazení prezidenta Beneše Klementem Gottwaldem, což završilo definitivní převzetí moci ve státě.

⁹ KOCIAN, J. Vyřizování účtů aneb Proces s protektorátní vládou. In KOCIAN, J., PERNES, J., TŮMA, O. a kol. *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989*. Brno : Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-87-X. s. 169.

¹⁰ PERNES, J. Aféra majora Šoffra aneb Ve jménu národní jednoty. In KOCIAN, J., PERNES, J., TŮMA, O. a kol. *České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989*. Brno : Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-87-X. s. 186-187.

1.2 Vývoj školství

Obecně vzato docházelo ve školství po skončení války prioritně k obnově a nápravě škod, kterých se na našem školství dopustili nacističtí okupanti. Ohlédneme-li se zpět, zjistíme, že škody na školství byly nemalé – uzavřením vysokých škol počínaje, tlakem na germanizaci či omezováním středního školství pokračující a ztrátami na životech českých studentů a pedagogů v koncentračních táborech konče. Není proto divu, že období poválečné charakterizuje jedna z publikací Pedagogického muzea J.A.K.¹¹ takto:

„Prvá poválečná léta byla obdobím horečné obnovy válkou narušené výuky na všech stupních škol. Žáci a studenti, kterým bylo za války znemožněno studovat, si rychle doplňovali vzdělání, což kladlo zvýšené nároky na personální i prostorové zajištění provozu škol. Vysokoškolské posluchárny zdaleka nepostačovaly. Chyběly učební pomůcky, učebnice.“

Z hlediska vývoje vzdělávací soustavy bylo přínosem tohoto období zřízení pedagogických fakult a uzákonění povinného vysokoškolského vzdělání učitelů, stejně jako zřízení několika nových vysokých škol (např. Univerzita Palackého v Olomouci, Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, či AMU a JAMU v Praze a Brně). Výraznou změnou v obsahu vzdělání pak bylo zavedení ruštiny jako povinného předmětu.

To vše však lze označit jen za dílčí události, které byly, i přes svůj nesporný význam, zastíněny řešením otázky dalšího směřování československého školství - diskuzí, resp. bojem o zavedení tzv. jednotné školy. Tento boj se prolíná celým poválečným obdobím a je natolik zásadní, že je třeba nahlížet na něj komplexně a ze široka.

První úvahy o nutnosti změny dosavadního školského systému, de facto zděděného po Rakousku-Uhersku, zaznívaly již za První republiky a jeden z výrazných hlasů patřil např. Václavu Příhodovi, který tuto problematiku shrnul takto¹²: *Naše školská organizace totiž nezbavila se dosud svého nedemokratického rázu, který zdělila z dob monarchie. Naše mládež je dosud dělena pod rouškou všelijakých záminek a vysvětlivek ve dvě nerovné kasty, ve věku, po který ji stát svým zákonem i svou autoritou nutí k docházce do školy. Vedle sítě vyšších tříd národních, vedle škol měšťanských, jest vybudována dosud síť nižších středních škol několika typů. Důvody, které se pronášejí pro takové rozdělení mládeže, jsou vesměs*

¹¹ Odkaz J. A. Komenského. Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě (ed. Markéta Pánková). Praha : Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského, 2009. ISBN 978-80-86935-09-6. s. 51.

¹² CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 18.

slabé proti základnímu požadavku demokratického života, že nesmí být ve státě privilegii, nýbrž že stejné povinnosti musí být provázeny stejnými právy.

V té době se však stále ještě jednalo spíše o akademickou debatu, která přerostla v boj až po 2. světové válce, kdy se idea jednotné školy stala „politikem“ štěpícím národ do několika táborů. Pro pochopení tohoto politicko-ideového zápasu je třeba začít tím, o co ve sporu šlo, resp. o co šlo především komunistům.

V obecné rovině je možno základní cíle nalézt v již citovaném odstavci Čl. XV. Košického vládního programu o demokratizaci a zlidovění systému výchovy či v již taktéž zmiňovaném projevu Zdeňka Nejedlého. A byl to právě první poválečný ministr školství, kdo asi nejvíce odhaloval cíle a plány komunistů na reformu školství, o čemž svědčí i citace z jednoho z jeho rozhovorů pro Mladou frontu:

„ ... Dostáváme se k otázce školských reforem. První, co bude v nejbližší době vykonáno, je zestátnění všech škol. Příslušné návrhy a opatření jsou již ministerstvem vypracovány. Zestátněním všeho školství bude dosaženo nutné jednoty a pevné základny k dalšímu jeho rozvoji. Poté bude možno všechny školy ovlivňovati a řídit v jednotném duchu, podle jednotného plánu...

Pokud jde o „jednotnou školu“ ... Prakticky jde vlastně o sjednocení měšťanky a nižší střední školy, čili o tzv. druhý stupeň. Tím bude vyřešena otázka pokračování ve studiu na vyšší střední škole... “¹³

Právě zestátnění všech škol bylo jedním z hlavních témat celého sporu, dalšími pak byly např. protiústavnost zavedení jednotné školy¹⁴, otázka náboženské a mravní výchovy¹⁵ a v neposlední řadě také otázka diferenciacie v rámci jednotné školy, kterou prosazovali především pedagogičtí odborníci (např. Václav Příhoda) a proti které byli komunisté. Na závěr zmiňme ještě jedno téma, a sice zhoršení kvality výuky po zavedení jednotné školy, která se podle kritiků jednotné školy bude přizpůsobovat nejslabším, což byla teze, kterou

¹³ *Naše školy jsou připraveny k vyučování.* Mladá fronta, roč. 1, č. 98, dne 1. 9. 1945. In CIGÁNEK, R. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949.* Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 28.

¹⁴ Odpůrci namítali, že zestátnění školství by bylo v rozporu s §120 Ústavy, ve které se říká: (1) Zřizovati soukromé vyučovací a vychovávací ústavy je dovoleno jen v mezích zákonů. viz zákon č. 121/1920 Sb., ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, dostupný z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html, dne 25. 10. 2010.

¹⁵ Zde je třeba poznamenat, že v otázce nekonfesní mravní výchovy se angažoval tzv. Svaz občanů bez vyznání, který navrhoval zavedení mravní výchovy jako řádného vyučovacího předmětu pro žáky bez vyznání.

komunisté vehementně vyvraceli, ale soukromě (v rámci stranické komunikace) sám ministr Nejedlý hovořil o snížení objemu probírané látky o polovinu.¹⁶

Další důležitou proměnnou byly strany sporu, tj. kdo vlastně o jednotnou školu bojoval a proti komu. Co se toho týče, rozděluje Cigánek tehdejší zainteresované do tří skupin:

1. Komunisté a jejich spojenci (SČM¹⁷, učitelské odbory velká část tisku, levicově orientovaná inteligence atd.) se snažili okamžitě zavést jednotnou školu stejnou pro všechny žáky a samozřejmě postátnění všech škol.

2. Druhou skupinu tvořili národní socialisté a slovenští demokraté. (Ti však jen do tzv. dubnových dohod roku 1946, které znamenaly smír s katolickou církví. Tím se slovenští demokraté posunuli spíše do skupiny třetí.) K této skupině patřila i velká část inteligence (středoškolská profesora aj.), která chtěla zachovat tradiční styl a kvalitu výuky (např. latinu), a konečně i velká část středních vrstev, komunisty pejorativně nazývaných měšťáky. K této druhé skupině můžeme připočítat i prezidenta Beneše, jak napovídají jeho projevy a veřejná prohlášení. O prezidentu Benešovi bylo ostatně všeobecně známo, že má nejbližší k národním socialistům, jejichž byl ve své době členem. Tato druhá skupina souhlasila se školskou reformou i s postátněním všech škol. Volala však po výrazné diferenciaci v rámci jednotné školy II. stupně.

3. Třetí skupinu tvořili odpůrci jednotné školy. Jakási radikálnější část této skupiny odmítala školskou reformu jako celek. Touto radikální částí této třetí skupiny mám na mysli katolickou církev a spolky bezprostředně s ní svázané (Svatováclavská liga, Svaz katolických žen a dívek, Matice cyrilometodějská atd.). Politickou platformou katolíků byla ČSL, která se bránila brzkému přijetí nového školského zákona. Politici ČSL si občas připouštěli, že reformy školství je zapotřebí, prakticky se ji však snažili blokovat, či alespoň oddálit. (Na straně druhé nikdo z této skupiny nikdy přímo neřekl, že je proti školské reformě obecně.)¹⁸

Zaměříme-li se na aktivitu jednotlivých skupin při prosazování svých stanovisek, lze toto dělení ještě „zjednodušit“ a to vyloučením skupiny druhé, která ač taktéž konala (např. skrze

¹⁶ CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 59.

¹⁷ Svaz československé mládeže – mládežnická organizace, která se snažila pojmut co největší počet různých mládežnických spolků a často (neoprávněně) vystupovala jako mluvčí mládeže.

¹⁸ K tomuto dělení ještě Cigánek poznamenává, že hranice mezi druhou a třetí skupinou nebyli ostré a proto může být sporné do které z nich některé osobnosti zařadit. viz CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 79-80.

již zmíněné oddalování přijetí zákona, či připomínkování jednotlivých návrhů zákona ze strany nekomunistických ministerstev), přeci jen byla její aktivita zastíněna soubojem zbylých dvou skupin. Tím se sice blížíme aplikaci jakési „černobílé optiky“, což ale vzhledem k faktu, že se jedná o dobu, kdy se svět bipolarizoval, není nepřijatelné. Viděno touto optikou se nám pak zápas o jednotnou školu zúží na zápas mezi komunisty a církví, jehož formám budou věnovány následující odstavce.

Již několikrát bylo zdůrazněno, že pro komunisty bylo prosazení školské reformy nesmírně důležité a že na to byli také velice dobře připraveni, a přece v demokratických podmínkách neuspěli. Důvodem byl velice silný a vytrvalý odpor církve, které nešlo o nic menšího než o samotnou existenci církevního školství (a potažmo náboženské výchovy ve školách) a tak, ač ne tak dobře připravena, dokázala po celé období od skončení 2. světové války až do únorového převratu čelit tlaku komunistů a odpovídat na rozmanité formy jejich útoků a kampaní.

První forma, která byla v tomto konfliktu použita (a později i zopakována) byly „dopisové akce“. Tento legitimní způsob vyjádření názoru se ve větší míře objevuje přibližně v polovině roku 1945, kdy je především ministru Nejedlému (ale i dalším politikům) doručována řada dopisů vyjadřujících se k reformě školství. Zatímco však ze strany odpůrců reformy šlo výhradně o vyjádření názoru té či oné skupiny či jednotlivce, na straně druhé byly kromě skupiny dopisů téhož původu a charakteru doručovány i dopisy „na objednávku“, tj. dopisy vyjadřující podporu reformě, jejichž obsah byl totožný a to proto, že byly psány podle daného vzoru. Příkladem takového dopisu je dopis následující:¹⁹

Vzor A

Vážený pane ministře!

Místní národní výbor v Lipince staví se plně a důrazně za uskutečnění vládního programu z 5. dubna 1945 ve věcech školských. Zejména žádáme, aby bylo v době co nejkratší veškeré školství postátněno.

Toto žádáme jako předpoklad uskutečnění jednotné školy II. stupně, která jako jediná poskytuje záruku, že se dostane vyššího vzdělání dětem, ze všech vrstev občanstva bez ohledu na majetkové rozdíly.

¹⁹ K tomuto Cigánek dodává, že existoval ještě vzor B a že některé dopisy byly dokonce nadepsány označením vzor A /B. viz CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 26-27.

Současně vyslovujeme politování nad akcí nezodpovědných reakčních živlů, které využívají místy neinformovanosti občanstva a shánějí pokoutně podpisy proti postátnění škol a proti uzákonění jednotné školy II. stupně.

Za místní národní výbor v Lipince ...

Další formou byly různé sjezdy a shromáždění a z nich vzešlé výzvy, memoranda a další projevy podpory té či oné straně. Asi nejvýznamnější akce tohoto typu se odehrály v květnu 1947, po projednávání základní osnovy školského zákona ve vládě. Ještě tentýž večer (13.5. 1947) se v pražské Lucerně konala manifestační schůze katolického lidu „za svobodnou školu“, jíž se kromě církevních představitelů účastnila i řada politiků a jejímž výsledkem bylo přijetí „rezoluce katolického lidu“, která shrnovala hlavní požadavky odpůrců jednotné školy:²⁰

- 1. Zachování dosavadní svobodné školy a umožnění zakládání dalších.*
- 2. Odmítnutí zestátnění svobodných církevních škol.*
- 3. Tyto školy, pokud řádně konají své poslání, mají být všemožně podporovány, a to zejména z prostředků, které katolíci odevzdají formou daní.*
- 4. Státní školy mají dbát na jednotu s rodinou ve svém výchovném působení a zajistit, aby některé předměty nenarušovaly to, co rodina a náboženství vybudovaly.*
- 5. O školské reformě nejednat jen formou politickou, ale v klidu a s větší rozvahou.*

Třetí formou boje o jednotnou školu, která by neměla být opomenuta, je využití tisku, rozhlasu a filmu. Co se tisku týče, měla každá ze stran pochopitelně svá periodika²¹, která využívala pro prezentaci svých názorů a stanovisek. S výjimkou tisku, kde měly obě skupiny relativně stejné podmínky, je nutno zmínit, že právě rozhlas a film (ve formě filmových týdeníků) byl další mocnou zbraní komunistů kontrolovanou ministerstvem informací, které řídil Václav Kopecký.

Mezi další ne zcela legitimní způsoby „boje“ lze zařadit ještě nátlak a zastrašování vyvíjený komunisty na některé vůdce z tábora odpůrců (např. na kardinála Berana) či kampaň proti Demokratické straně na Slovensku doplňující spektrum prostředků, které komunisté používali a dokazovali tak, jak zásadní po ně prosazení školské reformy je.

²⁰ Katolík, roč. 2, č. 21, dne 25.5. 1947. In CIGÁNEK, R. *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949*. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 88-90. Termín „svobodná škola“ byl používán právě odpůrci školy jednotné, jako vyjádření její alternativy.

²¹ Komunisté publikovali své názory především v Mladé frontě a Rudém právu, kdežto církev např. v časopise Katolík.

Na závěr tohoto vhledu do boje o jednotnou školu uvedme ještě jednu zajímavou skutečnost. Vzhledem k tématu sporu by se mohlo zdát, že se jednalo o čistě interní záležitost československé politiky – pravdou ale je, že díky tomu, že se spor týkal církve, přesáhl hranice našeho státu a na podporu postojů církve se ve věci angažovali např. i věřící krajané ve Spojených státech amerických²² a dokonce i Vatikán.²³

Pokud bychom měli shrnout období let 1945-1948, museli bychom konstatovat, že se československé vládě podařilo relativně rychle obnovit školskou soustavu a formu výuky, bohužel i s jejich nedostatky. Dále byly učiněny některé kroky ke zkvalitnění vzdělávání (např. vznik pedagogických fakult, či rozšíření spektra vysokých škol), které však byly zastíněny celospolečenským politicko-ideologickým bojem o školskou reformu, která měla v plánu zavést model jednotné školy. Co však také nelze opomenout je fakt, že již v tomto období dochází k první ideologizaci obsahu výuky způsobené orientací na SSSR.

Tento zápas se vedl především mezi komunisty a církví, která dokázala velice vytrvale čelit tlaku komunistů a skrze věřící veřejnost a svou politickou platformu zastoupenou Československou stranou lidovou dokázala v tomto období de facto zabránit několikerým snahám o zavedení jednotné školy. Přesto se nakonec vítězi celého zápasu stali komunisté, kterým po únorovém převratu již nestálo nic v cestě, a tak byl zákon o jednotné škole v nepoměrně krátké době (vzhledem k předchozímu několikaletému zápasu o něj) projednán a schválen.

²² V roce 1946 navštívil ČSR Mons. Zlámal, viceprezident americké pomocné akce pro ČSR a prezidentu Benešovi adresoval materiál vypracovaný během jeho návštěvy, kde vyjádřil svá doporučení ohledně státních zásahů do věcí církve.

²³ Vatikán se ve věci angažoval především po únoru 1948, kdy se formou nót ohrazoval především proti postátnování školství, rušení a postátnování konkrétních církevních škol a katolického tisku a dalším zásahům proti církvi, dvakrát také došlo k jednání „vaticánského ministra zahraničí“ s čsl. Vyslancem ve Vatikánu. viz CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7. s. 132-136.

2. VÝVOJ ČESKOSLOVENSKEHO ŠKOLSTVÍ V LETECH 1948-1989

Vytrvalý zápas komunistické strany o prosazení školské reformy podle jejích představ přesně zapadal do širšího rámce boje komunistů o zisk moci ve státě. Nakonec uspěli v obojím a po Únoru 1948 se chopili moci ve státě a po dobu příštích 41 let se jí nevzdali. Pochopitelně, že během takto dlouhé doby procházel náš stát různými vývojovými stádii a spolu s ním jimi procházel i náš školský systém, který byl neustále vylepšován, tak aby co nejlépe vyhovoval potřebám státu.

Chceme-li se zorientovat v tomto období a také je nějak uspořádat, je nutné ho rozdělit na dílčí úseky. Pro potřeby zmapování vývoje školství bude nejučelnější použít jako mezníky roky vydání školských zákonů, čímž se toto období rozdělí na celkem 4 etapy. Vzhledem k šíři a hloubce celé problematiky je zároveň nutné stanovit určitý vzorec mapování jednotlivých etap a proto bude každá etapa ještě vnitřně rozčleněna na konkrétní tématické okruhy.

Těmito okruhy budou: dobová východiska, podoba školské soustavy, obsah vzdělávání, vzdělávání učitelů a výchova a vzdělávání kádrů / dospělých. Právě jejich obsah by měl podat pokud možno co nejpřesnější obraz daného období. V kapitole popisující poslední etapu pak bude zvolena struktura jiná, směřující k sumarizaci poznatků o výsledcích vývoje socialistického školství.

3. OBDOBÍ LET 1948-1953

3.1 Charakteristika doby, základní východiska

Rok 1948 znamenal bezesporu završení dosavadního úsilí KSČ. Komunisté nejprve v únoru vyvolali vládní krizi, na jejímž konci se de facto ujali vlády v zemi poté, co nahradili na protest odstoupivší ministry jiných stran. Dne 9. května byla přijata nová ústava, 30. května se odehrály první volby, ve kterých se volila tzv. jednotná kandidátka znemožňující kandidaturu představitelům nyní již protikomunistických stran (proti kterým komunisté vzápětí také zasáhli a v podstatě je zlikvidovali).

Když poté abdikoval prezident Beneš, byl novým prezidentem zvolen Klement Gottwald, do čela vlády se postavil Antonín Zápotocký a do křesla ministra školství a osvěty se opět vrátil Zdeněk Nejedlý.²⁴ Jelikož se v roce 1948 odehrála i řada masových protestů proti novému režimu (např. při pohřbech Jana Masaryka a Edvarda Beneše či při všesokolském sletu), začalo velice brzy také zostřování boje proti nepřítelům opírající se o nově přijatý zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu republiky, který se stal mocnou zbraní v rukou KSČ. Následné čistky a především politické procesy splnily svůj cíl a zastrašily národ natolik, že se mohlo přistoupit k budování socialistického státu.

Období let 1948-53 je obecně popisováno jako období budování a upevňování nového režimu v našem státě. Karel Kaplan jej nazývá obdobím zakladatelským²⁵, kterému vzápětí přiřazuje 3 hlavní úkoly, které nový režim, poté co se chopil moci, řešil:

- 1. prosadit mocenský monopol, absolutní komunistickou nadvládu (v oficiální terminologii „vedoucí roli strany“) nad všemi úseky života společnosti*
- 2. položit základy nového, socialistického zřízení, a tak vymezit jeho konečnou podobu*
- 3. zásadně změnit životní podmínky společnosti, skupin občanů, rodin, jedinců, určit nové poslání, obsah činnosti a roli institucím státním, zájmovým; přerhat vazby s minulostí, vnútit novou ideologii, kulturu, politickou praxi, hospodářský systém, tedy nový způsob života.²⁶*

V československém prostředí byly tehdy zaváděny změny podle sovětského vzoru a to téměř ve všech oblastech. V průběhu prvních let po komunistickém puči se v Československu

²⁴ Zdeněk Nejedlý byl ministrem školství v Košické vládě, po volbách v roce 1946 byl vystřídán národním socialistou JUDr. Jaroslavem Stránským, kterého v roce 1948 opět nahradil – mimochodem Dr. Stránský patřil také mezi první emigranty, kteří po únoru 1948 opustili Československo.

²⁵ KAPLAN, K. Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956. Brno : Barrister & Principal, 2005. ISBN 80-86598-98-5. s. 16.

²⁶ Tamtéž, s. 16.

soustředilo také velké množství sovětských poradců, kteří přímo ovlivňovali přestavbu jednotlivých odvětví a jejichž přítomnost se stala takřka nezbytnou. Bylo to také údobí, které bylo provázáno bezprávím a strachem, což byl prostředek, který komunisté vědomě používali pro hladší průběh reform (např. v rámci kolektivizace zemědělství a s tím souvisejícími akcemi proti kulakům).

Pochopitelně, že školství bylo pro přestavbu klíčovým odvětvím, protože právě na jeho půdě se měl odehrávat jeden z nejdůležitějších procesů pro budoucnost režimu – převýchova již studující mládeže a výchova a vzdělávání mládeže nové, včetně kádrů. Taková byla tedy nová politika ministerstva školství a takový byl nový cíl školské soustavy. Aby bylo dosaženo úspěchu, bylo třeba udělat ještě jednu věc - zbavit se nejrůznějších reakčních živlů, které dosud ve školství působily a které by mohly toto úsilí narušovat.

Čistky byly v sektoru státních a veřejných úřadů, nemocnic, peněžních ústavů a také škol svěřeny, na rozdíl od závodů a továren, do rukou akčních výborů, které na základě výnosu ministerstva vnitra odstraňovaly zaměstnance politicky nespolehlivé, neschopné a nevýkonné. V období února až května 1948 (včetně) tak bylo z tohoto sektoru odstraněno celkem 10 012 osob, z toho bylo např.: 3284 úředníků, 1101 důstojníků armády a bezpečnosti, 145 soudců, 49 lékařů a v neposlední řadě také 534 profesorů a učitelů.²⁷ Přesto lze tyto čistky označit za „pouhé“ systémové kroky, které bylo nutno provést v zájmu úspěchu již zmíněného hlavního cíle – výchovy nové inteligence.

Maňák nazývá onu novou sortu inteligence socialistickou inteligencí a zároveň poukazuje na fakt, že vliv na změnu kurzu KSČ v orientaci na formování nové inteligence měly především vnější faktory. Konkrétně jimi mělo být zesilování studené války a především roztržka mezi SSSR a Jugoslávií, která vedla k tomu, že začal být kladen důraz na zostřování třídního boje a prohlubování vedoucí role dělnické třídy ve společnosti. Maňák dále uvádí, že *za oficiální start nové linie KSČ ve vztahu k inteligenci je možno považovat zasedání ÚV KSČ ve dnech 17. a 18. listopadu 1948*, kde připisuje hlavní zásluhu na iniciaci nového kurzu Rudolfu Slánskému. Dále poukazuje na fakt, že první náznaky *formování nové stranické linie ve vztahu k inteligenci bychom mohli spatřovat již ve vystoupení Slánského na zasedání ÚV*

²⁷ MAŇÁK, J. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 128.

KSČ 9. června 1948, kde hovořil o potřebě provádět školení starých kádrů ve státním aparátě a potřebě si vychovat i nové úřednictvo...²⁸

Vrátíme-li se zpátky k listopadovému zasedání ÚV, můžeme se ztotožnit se závěrem Maňáka, že toto zasedání v podstatě zformulovalo zásady nové politiky ve stejném duchu a stejných směrech, jako byla tato politika uplatňovaná ve 20. letech v SSSR²⁹:

- *vzvedávání dělníků do řídicích funkcí přímo z výroby nebo po krátkodobém školení,*
- *mimořádné usnadnění přístupu k vyššímu vzdělání pro mladé dělníky;*
- *sociálně třídní regulace přístupu k vyššímu vzdělání ve prospěch dětí z dělnických a rolnických rodin,*
- *prosazení marxismu-leninismu jako státní ideologie a zesílení ideologické výchovy v tomto duchu na školách všech stupňů a směrů,*
- *převýchova staré inteligence v duchu marxisticko-leninské ideologie.*

K završení celého procesu formulace cílů KSČ dochází na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949, kde je také Klementem Gottwaldem vyhlášeno desatero cílů tvořící *generální linii Strany pro další etapu vývoje*.³⁰ O vychovávání nové inteligence se hovoří v bodě šestém, který v rámci svého referátu přednesl Klement Gottwald na IX. sjezdu KSČ dne 25. května 1949. V tomto referátu hovořil Gottwald mimo jiné o následujícím: *Zkušenost nás učí, že pro budování socialismu si musí pracující lid vytvořit a vychovat vlastní inteligenci, pocházející z jeho středu a s ním třídně a ideologicky spjatou. Budeme proto dále rozšiřovat síť škol a kursů, v nichž se schopní a nadaní dělníci a rolníci synové a dcery budou urychleně školit, aby mohli zaujmout odpovědná místa v hospodářství, ve veřejné správě, ve Sboru národní bezpečnosti, v armádě a ve veřejném životě vůbec. ... Vedle prohloubení školení odborného musíme naši novou inteligenci v kursech i ve školách vychovávat v duchu nejpokrokovějšího světového názoru, v duchu dialektického a historického materialismu, v duchu marxismu a leninismu.*³¹

²⁸ MAŇÁK, J. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 130.

²⁹ Tamtéž, s. 138.

³⁰ Referátu Klementa Gottwalda na IX. sjezdu KSČ. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech.* Praha: Professional Publishing, 2005. ISBN 80-86419-89-4 s. 516.

³¹ Tamtéž, s. 512.

Bohužel ani ve školství nezůstalo jen u upřednostňování dělnických a rolnických dětí, nýbrž docházelo i k opačným jevům, tj. diskriminaci potomků inteligence při přijímání ke studiu. Ještě než se plně rozvinul tento fenomén však došlo k nezbytnému „očistění“ vysokoškolského studentstva a to stejně důkladně, jako tomu bylo v jiných odvětvích. Do konce zimního semestru 1948/1949 tak vysoké školy opustilo celkem 7 565 studentů (28,1%), i když většina z nich byla oficiálně vyloučena z důvodu studijních nedostatků.³² Z tohoto pohledu je velice zajímavá další informace a to, že nejvíce „lajdáků“ bylo v rámci prověrky zjištěno na oborech právo (42,2%), hospodářské vědy (41,7%) a politické a sociální vědy spolu s oborem zemědělství a lesnictví (oba obory 37%), kdežto nejméně jich bylo odhaleno na uměleckých školách (10,4%), architektuře (11,6%) a pedagogice (12,6%).³³

V roce 1948 se toho měnilo opravdu mnoho – prezidentem a vládou počínaje a třeba právě změnami ve školství konče. O východiscích doby a cílech dalšího fungování školství již bylo pojednáno dostatečně, nicméně změn bylo daleko více a proto je třeba věnovat se tomuto období v co nejširším měřítku a zaměřit se na vše nové, co rok 1948 a několik roků následujících českému školství přinesly.

3.2 Zákon o jednotné škole a podoba školského systému

Vzhledem k faktu, že se v první polovině roku 1948 měnil celkový charakter státu, byla základní práva jeho občanů na vzdělání zakotvena v nejobecnější rovině v nové ústavě, kterou komunisté přijali v květnu 1948 (zákon č. 150/1948 Sb., Ústavní zákon, ze dne 9. května 1948 - Ústava Československé republiky, nazývaná též Ústavou 9. května). V té se v příslušných ustanoveních § 12 - 14 uvádí.³⁴

§ 12

(1) Všichni občané mají právo na vzdělání.

(2) Stát pečuje o to, aby se každému dostalo vzdělání a výcviku podle jeho schopností a se zřetelem k potřebám celku.

§ 13

(1) Školy jsou státní.

³² MAŇÁK, J. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 141.

³³ Tamtéž, s. 330 (poznámkový aparát k odkazované stati).

³⁴ Zákon č. 150/1948 Sb., Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, dostupný z: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html, dne 28.10. 2010.

(2) Základní školní vzdělání je jednotné, povinné a bezplatné.

(3) Podrobnosti a výjimky stanoví zákon.

§ 14

(1) Veškerá výchova a všechno vyučování bud' te'ž zařizeny tak, aby byly v souladu s výsledky vědeckého bádání a nebyly v neshodě s lidově demokratickým zřizením.

(2) Vrchní vedení veškeré výchovy a všeho vyučování, jako'ž i dozor nad nimi přísluší státu.

Z toho je patrné, že komunisté opravdu dosáhli všeho, o'č v předchozím období bojovali – zestátnění školství i jeho unifikace - přičem'ž v té době už platil i nový školský zákon, který vytvářel novou podobu školské soustavy - Zákon č. 95/1948 Sb., zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon). Tento zákon znamená nesporný mezník v dějinách českého školství, protože rušil a měnil systém, který svým vznikem sahal až k roku 1774.³⁵ V úvodních ustanoveních § 1 pak tento předpis stanovil, že:

(1) Veškeré mláde'ži se dostane jednotné výchovy a obecného i odborného vzdělání na školách, které tvoří jednotnou soustavu.

(2) /Podle dalších ustanovení tohoto zákona chodí mláde'ž do školy mateřské od tří do šesti let, do školy prvního stupně (národní) a druhého stupně (střední) od šesti do patnácti let a mláde'ž starší do školy třetího stupně.³⁶

Povinné školní vzdělání bylo dále vymezeno v rozsahu vzdělání prvního a druhého stupně a bylo devítileté (§13).

Školský zákon kupodivu ukládal škole povinnost zajišťovat i náboženskou výchovu žáků podle jejich vyznání a dozor nad ním svěřil do rukou církevním orgánům.³⁷ Zajímavostí terminologickou je termín „střední škola“, která odpovídá dnešnímu 2. stupni základní školy (tehdy 2. stupeň jednotné školy) a poskytovala tak nikoli střední, nýbr'ž základní obecné

³⁵ Konkrétně rušil říšský zákon z roku 1869, i malý školský zákon z r. 1922, ukončil v podstatě od r. 1774 trvající dvoukolejný vývoj školské soustavy. viz Dějiny školství v Československu. I. Díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81. s. 21.

³⁶ Zákon č. 95/1948 Sb., zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), ze dne 21. dubna 1948. In *Dějiny školství v Československu. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 24

³⁷ Náboženská výchova nebyla povinná a ustanovení § 19 se tak nevztahovala na děti, které jejich rodiče / zákonní zástupce z náboženství odhlásili. Dozor nad náboženskou výchovou byl sice svěřen církevním orgánům, ale i tak byl podřízen vrchnímu dozoru ministerstva. Stejným způsobem byla ošetřena i problematika osnov náboženské výchovy, je'ž měly být navrženy církevními orgány a poté přezkoumány a schváleny ministerstvem školství a osvěty.

vzdělání.³⁸ Stejně zajímavé (a nezvyklé) je i ustanovení §32, které ukládá žákům posledního postupného ročníku povinnost *tělesně pracovat nejvýše čtyři týdny v některém hospodářském oboru.*³⁹

Třetí stupeň se pak dle ustanovení § 33 dělil na školy povinné, reprezentované tzv. základní odbornou školou, a školy výběrové, mezi něž patřily školy: a) odborné (se studijní dobou kratší než 4letou); b) vyšší střední školy (se studijní dobou nejméně 4letou), kam patřila gymnázia a vyšší odborné školy. Co se výběrových škol týče, stanovoval §40 pro žáky výběrových škol kromě posledního ročníku opět „pracovní povinnost“ a to *v každém školním roce tělesně pracovat čtyři týdny v některém hospodářském oboru, zejména v zemědělství, průmyslu, řemesle a obchodu.*⁴⁰ Krom toho také zákon umožňoval např. zřizování kurzů či soukromé studium (na určených výběrových školách a za určitých podmínek). Pro představu o podobě třetího stupně a rozdíly mezi školami uvedme základní charakteristiky jednotlivých typů škol:

- Základní odborné školy:

zpravidla 3leté, základy odborného vzdělání, prohloubení obecného vzdělání, povinné pro všechny, kteří nechodili do jiné školy třetího stupně

- Odborné školy:

zpravidla 2 – 3leté, odborné vzdělání pro určité povolání, prohloubení obecného vzdělání

- Vyšší odborné školy:

zpravidla 4leté⁴¹, vyšší odborné a vyšší obecné vzdělání, umožňující studium na vysokých školách

- Gymnázia:

4letá, vyšší obecné vzdělání, připravující na studium na vysokých školách

V neposlední řadě se v Části páté školského zákona uzákonilo zřizování škol pro mládež vyžadující zvláštní péči, které se, jak poznamenává Váňová⁴², podobně jako školy mateřské a odborné školství poprvé staly součástí školského systému.

³⁸ Kromě toho uzákonil školský zákon z roku 1948 ještě tzv. neúplné střední školy a oddělení neúplné střední školy pro žáky, kteří byli povinni chodit do střední školy, ale nebydleli v obvodu žádné střední školy. V těchto de facto malotřídních středních školách měli žáci získat stejné vzdělání jako na standardní střední škole.

³⁹ Zákon č. 95/1948 Sb., o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), ze dne 21. dubna 1948. In *Dějiny školství v Československu. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 27.

⁴⁰ Tamtéž, s. 28.

⁴¹ V tomto případě zákon přímo stanovil, že na některých školách může vláda formou nařízení prodloužit studium na 5 let.

Ke školskému zákonu pak byly přijaty ještě prováděcí předpisy, konkrétně: Nařízení č. 195/1948 Sb. vlády republiky československé, kterým se provádějí ustanovení školského zákona o školách mateřských, Nařízení č. 196/1948 Sb. vlády republiky Československé, kterým se provádějí ustanovení školského zákona o školách národních a středních a Nařízení č. 197/1948 Sb. vlády republiky československé, o výchovných a vzdělávacích oborech a naukách na gymnasiích.⁴³ Tato nařízení v podstatě konkretizují a vysvětlují změny v některých oblastech, které byly jen obecně ošetřeny školským zákonem.

Pokud bychom měli hodnotit tento základní rámec nového školského systému, nelze mu de facto mnoho vytknout. Systém odstranil dosavadní dvoukolejnost, na niž upozorňovaly již prvorepublikové pedagogické kapacity, a vytvářel vnitřně provázaný systém, kdy na jednotný základ navazovaly různé typy škol, které umožňovaly, aby se žáci dle svých možností a schopností buď připravili na výkon povolání, nebo na studium na vysoké škole. Bohužel zde nesmíme zapomínat, že v praxi byla idea jednotné školy často negativně ovlivňována i dalšími faktory - ideologií třídního boje, odporem k diferenciaci žactva, politickými zásahy - které výsledný obraz vzdělávání v tomto systému zhoršovaly.

Do základního rámce podoby školského systému patří i vysokoškolské vzdělávání, které však nebylo upraveno zákonem o jednotné škole, ale zákony jinými. V rámci vysokých škol došlo v tomto období především k přijetí nového zákona o vysokých školách (zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950), který již reflektoval nový směr výchovy socialistické inteligence a v tomto duchu přinášel další změny. Již v §1 zákona se hovoří o tom, že lidově demokratická republika *zajišťuje nejschopnějším synům a dcerám pracujícího lidu přístup k nejvyšším stupňům vzdělání se zřetelem k potřebám a prospěchu celku*. Načež navazuje §2, ve kterém se hovoří o tom, že *úkolem vysokých škol, jako škol nejvyššího stupně, je vychovávat odborně i politicky vysoce kvalifikované pracovníky, věrné lidově demokratické republice a oddané myšlence socialismu...*⁴⁴

⁴² VÁŇOVÁ, R. Školský systém v českých zemích – Vývoj a současný stav. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0. s. 85

⁴³ Všechna tato nařízení jsou publikována ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1948, částka 69, dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1948/zakon_3q.html, dne 28.10. 2010.

⁴⁴ Zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1950, částka 27, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1950/sb27-50.pdf>, dne 28.10. 2010.

Jednou z novinek, kterou zákon přinášel, bylo zřízení tzv. Státního výboru pro vysoké školy, což měl být dle zákonné definice *poradní, iniciativní a koordinační sbor ministra školství, věd a umění*⁴⁵ *pro studijní, organizační, personální a hospodářské záležitosti*.⁴⁶ Členy tohoto sboru měl jmenovat ministr a měli jimi ze 2/3 být vysokoškolské učitelé. Neméně důležitou změnou je fakt, že tímto zákonem došlo k zestátnění majetku vysokých škol. Do třetice lze zmínit ještě vyjmutí některých bohosloveckých fakult (v zákoně přesně vyjmenovaných) a jejich převedení pod správu Státního úřadu pro věci církevní (přesněji ministra, který jej řídil).⁴⁷ Na ostatní bohoslovecké fakulty se zákon nevztahoval, stejně jako se nevztahoval na vojenské vysoké školy.

Krom toho byla v tomto období vydána také celá řada vládních nařízení, která se většinou týkala zřizování, reorganizace či rušení vysokých škol. Těmito vyhláškami tak došlo např. ke zřízení Vysoké školy strojní v Ostravě, Strojní a elektrotechnické v Plzni, Chemické v Pardubicích, Stavitelství v Brně, Vysoké školy ruského jazyka v Praze či Institutu tělesné výchovy a sportu v Praze. Na druhou stranu se naopak zrušily např. Právnická fakulta MU v Brně, lékárnické studium při lékařské fakultě UK v Praze, oddělení zeměměřičského inženýrství při ČVUT v Praze, Vysoká škola technická Dr. E. Beneše v Brně, atd.

3.3 Změny v obsahu vzdělání

Vrátíme-li se zpět k základnímu rámci školního vzdělávání vymezeného zákonem o jednotné škole, je důležité si uvědomit, že se nezměnily jen názvy a typy škol, nýbrž i struktura toho, co si měl žák z nové školy „odnést“, tj. obsahu vzdělání.

Základní představu o jednotném základu vzdělání lze získat např. z již zmiňovaného nařízení č. 196/1948 Sb., které pro národní a střední školu vymezuje povinné a nepovinné předměty v tomto rozsahu:⁴⁸

⁴⁵ Název Ministerstvo školství, věd a umění vznikl zákonem č. 233/1948 Sb., o názvu Ministerstva informací a Ministerstva školství a osvěty. Osvěta přešla do gesce nově vzniklého Ministerstva informací a osvěty, viz 160 let Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, dostupné z: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/160-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>, dne 28.10. 2010.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ V tomto období byli řízením Úřadu pověřeni ministr spravedlnosti JUDr. Alexej Čepička v Čechách a předseda sboru pověřenců JUDr. Gustáv Husák na Slovensku.

⁴⁸ Zároveň platí, že pokud rodiče / zákonní zástupci neodhlásili své dítě / děti z náboženské výchovy, je pro ně povinným předmětem na obou stupních. Nepovinné předměty jsou povoleny pouze na střední škole a to od 3. ročníku: další živý jazyk, psaní strojem a těsnopis.

- povinné na národní škole: jazyk vyučovací, jazyk ruský, prvouka, vlastivěda, počty a měřičství, kreslení, ruční práce, hudební výchova a tělesná výchova

- povinné předměty na střední škole: jazyk vyučovací, jazyk ruský, občanská nauka, dějepis, zeměpis, přírodopis, chemie, fyzika, matematika, kreslení, rýsování, nauka o domácnosti, hudební výchova a tělesná výchova.

V dalších částech tohoto nařízení je pak ještě blíže specifikována realizace náboženské výchovy a tělesné práce studentů posledního ročníku střední školy. Pokud by nás zajímaly změny oproti dosavadnímu předrevolučnímu obsahu, došlo v učebním plánu pro druhý stupeň jednotné školy, tj. školy střední, hned k několika změnám. Vzhledem ke zřízení 9. ročníku docházelo především k navyšování hodinových dotací pro jednotlivé oblasti – v oblasti jazykové tak byla časová dotace ruského jazyka navýšena o 3 hodiny, oblast společenskovední byla posílena dokonce o 9 hodin, a poněkud paradoxně došlo i k navýšení výuky náboženství o 2 hodiny. Na druhé straně některé oblasti také o hodiny přišly – konkrétně to byly např. technické předměty (psaní -1hod., kreslení -4hod.) či tělesná výchova (- 5hod.).⁴⁹

To však nebyly jediné změny, které nové pojetí vzdělávání přineslo. Do učebních plánů na obou stupních byly zařazeny ještě např. zájmové kroužky (2 hod/ týden na národní škole, 4-6 hod/ týden na střední škole). Jako pozitivní krok je nepochybně možné hodnotit existenci tzv. doučovacích skupin (na obou stupních) určených pro žáky, kteří se opozdili ve výuce kvůli nemoci či jiné závažné příčině.

Druhým typem škol, u nichž lze provést srovnání, jsou gymnázia. Stejným způsobem jako u národní a střední školy vymezuje povinné a volitelné předměty pro gymnázia nařízení č. 197/1948 Sb.:

- povinné: jazyk vyučovací, jazyk ruský, další živý jazyk, občanská nauka, filosofie, dějepis, zeměpis, přírodopis, chemie, fyzika, matematika, výtvarná výchova, hudební výchova a tělesná výchova

- volitelné: jazyk latinský, deskriptivní geometrie a rozšířená výtvarná výchova⁵⁰

⁴⁹ KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 78.

⁵⁰ Žák si volí buď latinu, nebo deskriptivní geometrii a rozšířenou výtvarnou výchovu.

Učební plán gymnázia navazoval na reálné gymnázium a zpočátku se gymnázia dělila na dvě větve – základní a technickou.⁵¹ To však znamenalo diferenciaci, a tak byly obě větve již v roce 1949 sloučeny a jedinou možnou diferenciací zůstala volba mezi cizím jazykem či deskriptivní geometrií. Zároveň s tím došlo ke snížení týdenního počtu hodin z 33 na 30 a změn doznala také podoba maturitní zkoušky, u které se povinným maturitním předmětem stala ruština.

Co se změn v obsahu vzdělání týče, lze jeho strukturu na národní a střední škole opět hodnotit vcelku pozitivně s tím, že odpovídá zamýšlenému jednotnému a všeobecnému vzdělávání. Jako negativní lze naopak hodnotit odstranění diferenciaci na gymnázium, které by jako škola 3. stupně připravující na vysoké školy již mělo žákům umožňovat, aby se připravovali na konkrétní oblast, které se chtějí do budoucna věnovat.

3.4 Vzdělávání učitelů

Vzhledem k tématu práce se nelze nezmínit o vzdělávání učitelů, které se po 2. světové válce (alespoň na čas) zkvalitnilo. Jelikož se budeme věnovat tomuto tématu poprvé, bude nutné se vrátit i do období před rokem 1948. Základní tezi o nové formě vzdělávání učitelstva přinesl již v říjnu 1945 Dekret prezidenta republiky č. 132/1945 Sb., o vzdělávání učitelstva, ve kterém bylo uzákoněno, že: „*Učitelé škol všech stupňů a druhů nabývají vzdělání na pedagogických a jiných fakultách (odděleních) vysokých škol. Zřízení těchto fakult (oddělení) se upraví zvlášť.*“⁵²

Ke zřízení pedagogických fakult došlo o půl roku později a to zákonem č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty, což bylo v liteře zákona ustanoveno následovně: „*Při všech univerzitách v českých zemích a na Slovensku se zřizují pedagogické fakulty ... jejich úkolem je pěstovati vědy pedagogické a vzdělávati v těchto vědách kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů kromě škol vysokých.*“⁵³ Další podrobnosti pak přinášel statut pedagogických fakult vydaný vládním nařízením č. 170/1946 Sb., ve kterém byla povinná

⁵¹ KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 78.

⁵² Dekret prezidenta republiky č. 132/1945 Sb., o vzdělávání učitelstva, ze dne 27. října 1945, §1, dostupný z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1945/sb55-45.pdf>, dne 30.10. 2010.

⁵³ §1 a2 zákona č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty, ze dne 9. dubna 1946, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1946, částka 45, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1946/sb45-46.pdf>, dne 30.10. 2010. Tento zákon také umožňoval zřizování poboček těchto fakult mimo sídla univerzit.

doba studia stanovena na: 4 semestry pro kandidáty učitelství mateřských škol, 6 semestrů pro školy obecné a měšťanské a 8-10 semestrů pro školy střední a odborné.⁵⁴

Na základě těchto a několika dalších vládních nařízení byla nastavena podoba a úroveň vzdělávání učitelů, kterou lze označit za vysokou. Bohužel další vývoj zahrnující jak vysoké nároky na fakulty samotné, tak politické objednávky a zásahy shora, vedl k tomu, že se dříve nastavená úroveň začala na počátku 50. let snižovat. V roce 1950 vedl dočasný nedostatek učitelů mateřských a národních škol k návratu k jejich středoškolskému vzdělávání a to na tzv. pedagogických gymnáziích.⁵⁵ Obsah vzdělávání na těchto středních školách odpovídal úrovni, resp. stupni, pro který své absolventy připravoval – tj. pro přípravu učitelů škol mateřských a národních. Konkrétně byl vzdělávací program tvořen všeobecně vzdělávacími předměty střední školy a pedagogikou, jejíž součástí byla i psychologie a pedagogická praxe.⁵⁶

Do tohoto období také spadá vůbec první otevření interního a dálkového studia pro vzdělání učitelů pedagogiky a psychologie v dějinách českého a slovenského školství, které realizovaly pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a pedagogická fakulta Komenského univerzity v Bratislavě. Stejně unikátní roli měly ve vývoji školství obou zemí tzv. učitelské úderky, které vznikaly od r. 1949 a v rámci kterých vykonávali učitelé-průkopníci krom normálního úvazku ještě různé jiné práce, zejm. mimo školu.⁵⁷

Máme-li shrnout vývoj vzdělávání učitelů v daném období (v tomto případě let 1945-1953), lze konstatovat, že po velice nadějném zvýšení úrovně přípravy budoucích učitelů souvisejícím se vznikem pedagogických fakult a rozvojem pedagogické vědy, přichází vzápětí v důsledku dobových specifik a politických zásahů k jejímu opětovnému poklesu. Tento „úpadek“ vzdělávání učitelů pak trval po celá 50. léta (viz dále).

⁵⁴ Vládní nařízení č. 170/1946 Sb., kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů, ze dne 9. dubna 1946, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1946, částka 73, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1946/sb73-46.pdf>, dne 30.10. 2010.

⁵⁵ KOPÁČ, J. Školstvo, výchova a pedagogika v Československu po oslobodení r. 1945, In MÁTEJ, J. a kol. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976. ISBN 67-455-76. s. 407.

⁵⁶ VÁŇOVÁ, R. Vzdělávání učitelů v českých zemích. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0. s. 43.

⁵⁷ Dějiny školství v Československu. I. Díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81. s. 25.

3.5 Výchova a vzdělávání kádrů

Má-li být náhled na podobu školství v prvním budovatelském období kompletní, je třeba vrátit se ještě jednou k vychovávání socialistické inteligence, které se logicky muselo promítnout i do podoby vzdělávacího systému. V této souvislosti lze tuto specifickou součást vzdělávací soustavy nazvat „dělnickým školstvím“, zabývající se výchovou a vzděláváním nových kádrů. Jednou z prvních forem vzdělávání dělnických kádrů⁵⁸ byly tzv. dělnické přípravy, jejichž zřízení bylo schváleno již v prosinci 1948. Frekventanty přípravek měly vybírat kádrové komise, přičemž hlavní kritéria byla následující: věk do 30 let, dělnický/maloroľnický původ, výsledky ve výrobní a politické činnosti, minimálně dvouleté členství v KSČ⁵⁹, absolvování nižší střední či alespoň měšťanské školy. Mělo se jednat o jednoleté studium, zakončené maturitní zkouškou, do kterého měli být frekventanti přijímáni po úspěšném složení přijímací zkoušky.

První běh se uskutečnil od ledna do září 1949 na sedmi vybraných školách, od druhého běhu již došlo ke zdokonalení organizace přípravek např. tím, že pro uchazeče byly organizovány večerní opakovací kurzy, byly stanoveny kvóty pro jednotlivé studijní obory a zpřesněny požadavky na přijímací zkoušky. Během dalších let pak došlo ještě k úpravám kritérií (snížení věkové hranice, zmírnění požadavku na členství v KSČ), rozšíření počtu škol, na kterých se přípravy realizovaly, či rozšíření počtu oborů s určitým zaměřením. Jelikož se jednalo o dočasné opatření, které mělo nahradit dočasný nedostatek dělnické inteligence, bylo v květnu 1953 rozhodnuto, že příští běh bude tím posledním, což se také stalo, a éra této vzdělávací formy skončila.

Podle dostupných údajů prošlo touto formou vzdělání celkem 11 144 lidí, z nichž 97% pokračovalo ve studiu na vysoké škole.⁶⁰ Další zajímavý údaj je bezpochyby úspěšnost absolventů přípravek ve studiu na vysokých školách - v tomto případě, jak uvádí Maňák, nemáme k dispozici celková čísla, ale jen údaje o absolventech prvního běhu. Těch na vysoké školy (převážně technického zaměření a učitelství) nastoupilo 730, z nichž studia úspěšně

⁵⁸ Maňák se zmiňuje ještě o školách důstojnického dorostu, které měly připravovat dělnické kádry pro studium na vojenských vysokých školách a které začaly vznikat ještě před oficiálním vyhlášením nového kuru výchovy socialistické mládeže - o nich však není dostatek informací a tak se jimi zabývat nebudu ... blíže viz MAŇÁK, J. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence, In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 145.

⁵⁹ U mladších 20 let se připouštěla výjimka – tamtéž, s. 141-142.

⁶⁰ Tamtéž, s. 143.

dokončilo 637, což je 87,2%. V tomto konkrétním případě tak byli úspěšnější než absolventi normálních středních škol, jejichž úspěšnost ve studiu na vysoké škole byla jen 65,8%. Máme-li hodnotit dělnické přípravy jako formu vzdělávání, měli bychom vzít v potaz především dva aspekty, které ve své studii akcentuje Maňák, a sice:

1. *Studium na dělnických přípravkách vyžadovalo nejen studijní předpoklady, ale i enormní pracovní nasazení, vytrvalost a duševní vypětí. Během roku bylo třeba zvládnout středoškolskou látku, byť zúženou na potřeby konkrétního oboru.*⁶¹

2. *Na této formě výchovy dělnických kádrů pro povolání inteligence lze jistě ocenit. Že směřovala k poskytnutí vysoké kvalifikace při řádném denním studiu na vysokých školách bez jakýchkoli úlev.*⁶²

Další, resp. hlavní formou výchovy nové inteligence se staly tzv. Ústřední dělnické školy. Ačkoli byly oficiálně schváleny až v červenci 1949, některé z nich byly již ve fázi před spuštěním v době listopadového sjezdu a brzy poté již začaly fungovat.⁶³ Dle schváleného plánu mělo vzniknout 35 škol pro 1750 žáků, kteří se zde měli vzdělávat 6 – 12 měsíců (podle zaměření). Do konce roku 1949 však vzniklo a začalo fungovat dokonce 51 škol, které vzdělávaly celkem 2241 žáků a to v rozmezí od 3 měsíců po 2 roky.⁶⁴ Zásadní rozdíl mezi tímto typem vzdělávání a dělnickými přípravkami pak byl v tom, že vzdělání v Ústředních dělnických školách nahrazovalo dle délky kurzu buď nižší střední, úplné střední odborné či dokonce vysokoškolské studium.⁶⁵ O celkovém počtu absolventů nejsou k dispozici údaje, stejně jako nelze uvést žádnou souhrnnou statistiku týkající se umístění absolventů těchto škol, víme však, že tito absolventi byli hodnoceni na základě studijních výsledků a kádrového hodnocení čtyřmi stupni a na základě toho pak byli umístováni do konkrétních funkcí.⁶⁶

⁶¹ MAŇÁK, J. Orientace KSC na vytvoření socialistické inteligence, In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 142.

⁶² Tamtéž, s. 146.

⁶³ Dne 1.12. 1948 např. začala výuka na roční právnické škole pracujících. Která měla připravit absolventy pro výkon funkcí krajských a okresních prokurátorů ... tamtéž, s. 331 (poznámkový aparát k dílčí studii).

⁶⁴ Tříměsíční kurzy připravovaly pracovníky pro řadovou a pomocnou úřednickou činnost, půlroční pro nižší a střední funkce, školy roční pak vedoucí pracovníky. Nejdelší dvouleté vzdělání poskytovala škola pro budoucí soudce. ... blíže viz tamtéž, s. 147.

⁶⁵ Tamtéž, s. 148.

⁶⁶ „Výborní“ a „velmi dobří“ byli umístováni do vysokých funkcí v centrálních úřadech na generálních ředitelstvích, „dobří“ do středních a nižších funkcí nebo na referentské pozice, „zbývající“ byli vesměs vraceni zpátky do závodů na nižší provozní funkce – podrobnosti a dílčí statistiky viz tamtéž, s. 149-151.

Poslední formou studia, kterou je třeba na tomto místě zmínit, je Vysoká škola politických a hospodářských věd, která sice patřila do systému vysokých škol, ale měla určité specifikum, které na jiných vysokých školách nenajdeme. Na rozdíl od jiných vysokých škol zde totiž nebylo podmínkou pro studium složení maturitní zkoušky na střední škole, a proto když tato škola zahájila v říjnu roku 1949 činnost, bylo z celkového počtu 1036 posluchačů jen 402 absolventů střední školy – zbylí posluchači přišli tzv. „z praxe“. Nicméně tento stav trval de facto pouze jeden rok, protože pak byla tato vysoká škola zásadně reorganizována, čímž se v podstatě zařadila mezi standardní vysoké školy.

3.6 Shrnutí

Školská reforma let 1948-1953, související především se zákonem o jednotné škole, s sebou přinesla řadu změn a výrazně změnila podobu a charakter tehdejšího školství. Zákon o jednotné škole zavedl povinné, všeobecné, jednotné 9tileté vzdělání, což samo o sobě znamenalo spíše pozitivní změnu, na kterou navazovala další pozitiva vyplývající z navazující soustavy škol III. stupně, které nabízely široké uplatnění žactva. Velký význam měla i existence pedagogických fakult připravujících budoucí učitele a dále rozvíjejících pedagogickou vědu, stejně jako myšlenka usnadnění přístupu ke vzdělání dosud znevýhodněným skupinám obyvatelstva, tj. především dětem z dělnických a rolnických rodin či dětem se speciálními vzdělávacími potřebami.

Bohužel téměř všechny výše uvedené pozitivní kroky byly v praxi devalvovány politickými a ideologickými zásahy, které tentokrát diskriminovaly především děti ze středních a vyšších vrstev, ztěžovaly práci rozvíjejících se pedagogických fakult a v neposlední řadě odstraňovaly z řad studentstva a učitelstva vynikající jedince z důvodů jejich odlišných politických názorů a vyznávaných hodnot. Nebýt toho, mohlo by se toto období zapsat do dějin školství v daleko lepším světle.

4. OBDOBÍ LET 1953-1960

4.1 Charakteristika doby, základní východiska

Období let 1953-1960, resp. celá 50. léta znamenala pro vládnoucí režim období krize a nestability způsobované jednak hospodářskou situací, jednak událostmi politickými. Komunistické Československo nevzkvétalo a na konci první pětiletky bylo nutné konstatovat spíše opačné hodnocení. Režim se sice vypořádal s celou řadou nepřátel a např. provedl kolektivizaci zemědělství, ale zdálo se, že to nestačí, protože na konci pětiletky se naše země ocitla spíše v hospodářské recesi. Poté, co v březnu 1953 zemřely krátce po osobě oba idoly dosavadního směru vývoje – Stalin a Gottwald, odhodlal se nový prezident A. Zápotocký k razantnímu kroku, když v červnu roku 1953 provedl peněžní reformu. Ta sice státu přinesla potřebné úspory finančních prostředků (cca 14 mld. korun⁶⁷), ale ve svém důsledku se obrátila proti lidu a de facto obrala o celoživotní úspory drobné středatele.

V dalších třech letech se situace poněkud uklidnila a vedení KSČ dokonce svolilo k mírným ústupkům od linie „tvrdé ruky“ (Kaplan nazývá toto období dobou tání) a snažilo se i o oživení hospodářství a dalších odvětví.

Další otřes znamenalo vystoupení Nikity Chruščova na XX. sjezdu KSSS, ve kterém otevřeně kritizoval Stalina a jeho politiku, což se logicky odrazilo v určitém zakolísání i u tehdejších vůdců Československa. Navíc se k tomu ještě přidaly revoluční události v Maďarsku, které taktéž oslabovaly pozici vládnoucí garnitury, nicméně zásah sovětské armády v Maďarsku i toto nebezpečí zažehnal a československým vůdcům se podařilo své pozice uhájít.

Poté přišla řada na přijímání opatření, pro která by se dal použít souhrnný termín opětovné oživení třídního principu v kádrové politice KSČ. Nástrojem měly být rozsáhlé prověrky, které měly za úkol *„očistit státní aparát od všech politicky nespolehlivých živlů, zabránit pronikání nespolehlivých politických živlů na jiná důležitá místa a vytvořit správné kádrové*

⁶⁷ PERNES, J. Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-154-3. s. 89.

předpoklady pro reorganizaci státního a hospodářského aparátu.“⁶⁸ Podle dostupných údajů prošlo prověrkami 28 686 osob, přičemž cca 21% z nich bylo nějakým způsobem postiženo.⁶⁹

Nástup nové linie pak potvrdil XI. sjezd Komunistické strany Československa v červnu 1958 v Praze, na kterém bylo přijato usnesení „O dalším rozvoji a prohloubení ideové účinnosti osvětové práce“ postihující všechny oblasti, v nichž mohli českoslovenští pracující naplňovat svůj volný čas.⁷⁰ Vrátime-li se zpět do obecné roviny posuzování reality období let 1953-1960, můžeme konstatovat, že reakcí na tyto a jiné podněty byly všemožné úpravy a reformy stávajícího systému, které měly překonat krizi, uspokojit veřejnost a upevnit postavení strany.

Vzdělávání a školství se v tomto ohledu věnovala velká pozornost, o čemž svědčí nejenom vydání nového školského zákona, ale i množství vyhlášek, vládních nařízení a sjezdových a jiných usnesení, které byly v tomto v tomto období přijaty. Pomineme-li nový školský zákon, je prvním „východiskovým“ dokumentem, kterému je třeba věnovat pozornost, Zpráva Ústředního výboru Komunistické strany Československa X. sjezdu KSČ, přednesená na sjezdu dne 11. června 1954. Tato zpráva obsahuje celou řadu hodnotných informací zahrnujících dosavadní úspěchy koncepce československého školství (především ve vztahu k posilování pozic dělnické třídy), neúspěchů, resp. nedostatků, které je třeba odstranit, a samozřejmě cíle vzdělávací politiky do budoucna. Začneme-li negativy, je třeba např. ... *zajišťovat zvýšení odborné a ideologické úrovně učitelů a dbát, aby na našich školách nebyli učitelé bez kvalifikace pro ten stupeň školy, na které vyučují. ... Je nutno lépe plánovat potřebu kvalifikovaných sil pro jednotlivá odvětví, zejména stanovit rozsah a způsob přípravy kvalifikovaných pracovníků pro potřeby zemědělství, stavebnictví, lehkého a potravinářského průmyslu, místního hospodářství i pro řemesla.*⁷¹

⁶⁸ PERNES, J. Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-154-3. s. 175.

⁶⁹ Konkrétně 14,7% bylo pro zjištěná provinění přeřazeno na nižší stupně státního a hospodářského aparátu, 3,7% bylo převedeno do důchodu a 3,1% bylo ze státního aparátu vyřazeno do jiných povolání. Pernes také dále odhaduje, že v celém Československu prošlo prověrkami více než 50 000 osob. viz tamtéž, s. 175.

⁷⁰ Tamtéž, s. 175.

⁷¹ Zpráva Ústředního výboru Komunistické strany Československa X. sjezdu KSČ. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 42-43.

Pro budoucí vývoj školství jsou pak stěžejními úkoly např. polytechnické vzdělání, výchova *všestranně vzdělaného a hluboce uvědomělého občana*; výchova *odborně zdatných, kulturně a politicky vyspělých mladých dělníků*, či zlepšování kolektivů mistrů, učitelů a vychovatelů.

Druhým, a zároveň jedním z nejdůležitějších, koncepčních dokumentů tohoto období je Usnesení ÚV KSČ nazvané „O zvýšení úrovně a dalším rozvoji všeobecně vzdělávacího školství“, z 13. června 1955. Toto usnesení znamená bezesporu předěl v politice strany ve vztahu k hodnocení výsledků dosavadních reforem školství, protože je podrobuje dosud nevídané kritice. Následně reaguje formulací konkrétních nápravných opatření, které lze i z dnešního pohledu hodnotit veskrze kladně. Z toho důvodu je třeba věnovat se tomuto dokumentu důkladněji.

Co se nedostatků týče, nabízí usnesení jejich rozsáhlý výčet, jejichž následnou syntézou lze de facto dojít k závěru, že dosavadní vývoj školství nebyl ideální. Jako hlavní nedostatky jsou zde uvedeny: sociální složení studentů výběrových a vysokých škol neodpovídá významu a úloze dělnické třídy a pracujících rolníků ve státě⁷², vážné nedostatky v osnovách a učebnicích, neuspokojivá politická a odborná úroveň většiny učitelů, odtrženost vědeckých pedagogických pracovníků od života škol, propadlictví a nedokončování povinné školní docházky v příslušném ročníku všeobecně vzdělávací školy, otázka výchovných předmětů a v neposlední řadě také nedostatky v práci ministerstva školství a odborové organizace učitelů.⁷³

Ačkoli je míra kritiky nevídaná, za mnohem důležitější lze považovat fakt, že objem kritiky je vyvážen, resp. převyšěn objemem nápravných opatření, která jsou jasně formulovaná a veskrze racionální. Jako příklady uveďme následující nápravná opatření, vycházející z předchozí kritiky nedostatků:

1. vážné nedostatky v osnovách a učebnicích:

„Ministerstvo školství do konce roku 1955 vypracuje a předloží návrh nového učebního plánu. Po jeho schválení započne ihned s prací na nových osnovách a učebnicích tak, aby

⁷² Podle dostupných údajů studovalo tehdy na výběrových školách 40% a na vysokých školách 37,4% dětí dělníků a rolníků. ... viz Dějiny školství v Československu 1945-1975. I. díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81. s. 31.

⁷³ V souvislosti s propadáním hovoří usnesení až o 1/5 žactva, která opouští v důsledku propadání školu v nižší než 8. třídě, ministerstvu a odborům je zase vytýkána nedostatečné využívání zkušeností „nadprůměrných“ učitelů.

mohly být vyzkoušeny na několika školách, podle zkušeností doplněny a teprve potom všeobecně zaváděny.“⁷⁴

2. propadlost a nedokončování povinné školní docházky v příslušném ročníku

„Dětem, které by měly vícekrát opakovat ročníky střední školy, bude dána možnost dokončit osmileté vzdělání ve večerních školách již při zaměstnání.“⁷⁵

3. neuspokojivá politická a odborná úroveň většiny učitelů:

*„Ministerstvo školství ... povede učitele ke správnému chápání úkolů školy, ke správnému vyvážení vyučování a výchovné činnosti, k dokonalejší výchově vědeckého názoru, k humánnímu poměru k dětem. ... Ministerstvo školství připraví a předloží návrh na podstatné změny v učebních plánech, osnovách a metodikách pedagogických škol všech stupňů...“*⁷⁶ (v tomto případě pro zajištění řádného polytechnického vyučování).

Kromě těchto na kritiku reagujících opatření obsahuje usnesení ještě řadu dalších progresivních návrhů jako např. uplatňování zásad psychohygieny při tvorbě rozvrhů, řešení problematiky kázně ve spolupráci s rodinou a dalšími subjekty, které se podílí na výchově, usnadnění výkonu pedagogické činnosti učitelů odstraněním *zbytečných administrativních a jiných prací, které jim brání v sebevzdělávání, pečlivé přípravě na vyučování i osvětové činnosti*, a mnohé další.

Na druhou stranu se ani toto usnesení nevyhnulo formulaci některých „dobově podmíněných“ opatření, jejichž obsah již nelze hodnotit pozitivně. Mezi taková opatření lze zařadit např. opatření, které reaguje na fakt, že se polovina dětí dosud zúčastňuje výuky náboženství. V reakci na to je doporučeno *ve vyučování všem předmětům i ve veškeré výchově vést mládež důsledně k vytváření materialistického světového názoru na podkladě vědeckého objasňování přírodních a společenských jevů i odhalování reakčního působení církvi, nevědeckosti a škodlivosti náboženství, aniž by při tom byly uráženy náboženské city věřících.*⁷⁷ Na toto opatření pak ještě navazuje následující, které doporučuje selekci uchazečů o studium na pedagogických školách a přijímání především dětí z pokrokových (tj. ateistických) rodin. I přes tato opatření lze stále vysoce hodnotit obsahovou stránku usnesení,

⁷⁴ O zvýšení úrovně a dalším rozvoji všeobecně vzdělávacího školství (Usnesení ÚV KSČ ze dne 13. června 1955). In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 47.

⁷⁵ Tamtéž, s. 48.

⁷⁶ Tamtéž, s. 49, 50-51.

⁷⁷ Tamtéž, s. 51.

kteře vytyčilo množství úkolů, jejichž plnění mělo pozitivně ovlivnit další vývoj naší školské soustavy.

Bohužel se tak zjevně nestalo - jak jinak si vysvětlit následující statě ze Zprávy o činnosti ÚV KSČ XI. sjezdu z 18. června 1958, které de facto opakují závěry a úkoly konstatované již ve zprávě z roku 1955:

„Naše komunistická budoucnost vyžaduje nové pojetí školního vzdělání. Nelze se nadále smiřovat s tím, že naše střední škola nedostatečně připravuje žáky pro praktické povolání, že v nich dostatečně nevyvolává lásku k fyzické práci.

Hlavním úkolem a posláním naší školy se proto musí stát příprava všestranně vzdělaných lidí, kteří ovládají základní poznatky vědy a techniky a současně jsou způsobilí ke kvalifikované fyzické práci a připraveni uvědoměle se účastnit budování komunistické společnosti.“⁷⁸

Z toho jasně vyplývá, že se náš školský systém bohužel i přes jasně pojmenované nedostatky a formulovaná opatření z roku 1955 nikam dále neposunul, a tak jedinou podstatnou informací, kterou zpráva a následné usnesení z XI. sjezdu přinesly, bylo sdělení, že se v nejbližších dvou až třech letech opětovně prodlouží povinná školní docházka na 9 let.

Na tomto místě je pro úplnost třeba dodat, že stejným způsobem byla provedena analýza a vytyčeny cíle i pro vysoké školy. Stalo se tak v Usnesení ÚV KSČ o zvýšení úrovně a dalším rozvoji vysokých škol, z 16. dubna 1956. V něm byly vysoké školy označeny za vědecká pracoviště, důležitá pro rozvoj hospodářství a kultury, jejichž úkolem je vychovávat *vysoce kvalifikované a věci socialismu oddané odborníky, vědecké pracovníky a umělce, kteří svou tvořivou činností významně pomohou při výstavbě socialismu.*⁷⁹

Usnesení akcentovalo především dvě věci, a to kvantitativní nárůst vysokých škol a jejich posluchačů, který však dle závěrů usnesení nekořespondoval s kvalitativní stránkou výuky, nevyhovujícím vybavením (především na technických školách) či úrovní politické a výchovné práce. Do budoucna pak usnesení stanovilo tyto hlavní úkoly: *soustavné zvyšování vědecké úrovně vysokých škol, péče o rozvoj vědecké práce na fakultách, katedrách a v ústavech. Rozvoj socialistické výchovy, výchovné činnosti všech učitelů, organizací ČSM a ostatních*

⁷⁸ Zpráva o činnosti ÚV KSČ XI. sjezdu a současné hlavní úkoly, referát ze dne 18. června 1958. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 56.

⁷⁹ *Dějiny školství v Československu 1945-1975. I. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81. s. 32-33.

*společenských organizací na vysokých školách.*⁸⁰ Vezmeme-li v potaz závěry a hodnocení stavu vysokých škol v níže rozebíraném usnesení, musíme i zde konstatovat, že se toto usnesení minulo účinkem a ani v případě vysokých škol se stav do konce 50. let příliš nezlepšil.

Posledním dokumentem, který je třeba v nástinu vývoje tohoto období zmínit, je Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ z 22. - 23. dubna 1959 nazvané „O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR. Tento dokument je významově rovnocenný se zprávou z roku 1955, a jelikož přináší úplně nové pojetí vzdělávání, je de facto předělem mezi obdobím, které zakončuje, a obdobím nadcházejícím. O tom, že stále ještě alespoň částečně patří do 50. let, svědčí především první část usnesení, kde je mimo jiného uveden dosud nejdetailněji formulovaný požadavek na výstupy vzdělávacího systému, tj. výsledky komunistické výchovy. Komunistická výchova má utvářet *člověka vysoce vzdělaného, ovládajícího poznatky současné vědy a techniky, připraveného ke kvalifikované produktivní práci, tělesně zdatného, člověka kolektivního, nalézajícího radostné uspokojení v práci pro celek, prodchnutého idejemi socialistického vlastenectví a internacionalismu – uvědomělého budovatele a obránce komunistické společnosti.*⁸¹

Toto dědictví let padesátých naštěstí tvoří pouze úvodní část celého dokumentu - počínaje II. částí se charakter dokumentu mění na koncepční, který přináší úplně novou koncepci, která se v zákonné formě objeví o rok později v novém školském zákoně. I z toho důvodu zde není nutné rozebírat podrobnosti týkající se podoby školského systému, ale je vhodné zaměřit se spíše na nové trendy, které tento dokument předznamenával.

Ústředním mottem a také linií celého dokumentu je práce a praxe, což se poprvé objevuje už v kapitole týkající se mateřských škol, kterým se kromě dosavadních úkolů ukládá *osobitým a přiměřeným způsobem posilovat zájem dětí o práci, o zkrášlování prostředí, v němž žijí,...* Orientace na práci a praxi je pak zdůrazňována i pro základní, střední a nově i pro vysokoškolské vzdělání. Další novinkou v základním a středním vzdělávání je zdůraznění potřeby individuální péče o žáky, která dosud neměla v jednotné škole místo.⁸² Neméně

⁸⁰ Dějiny školství v Československu 1945-1975. I. díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81. s. 33.

⁸¹ O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR (Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ z 22.-23. dubna 1959). In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 58.

⁸² V tomto kontextu je akcentována např. potřeba věnovat se dětem při přechodu z 5. do 6. ročníku či specifika výchovy dívek.

významnou novinkou by mělo být v budoucnu zřizování internátních škol, které by měly poskytovat nejpriznivější podmínky ke vzdělání a komunistické výchově dorůstající mládeže.

Jak již bylo naznačeno, změny měly čekat i vysoké školství, které se kromě užšího sepětí s praxí a světem práce mělo přizpůsobit ještě dalším změnám. Novinkou například bylo nové kritérium při přijímání na vysoké školy, na které měli být přednostně přijímáni uchazeči s výrobní praxí. V rámci studijních programů měla být do budoucna zreformována a zlepšena výuka marxismu-leninismu a zlepšit se měla také příprava vědeckých pedagogických kádrů. Dokument se samozřejmě nemohl nezmínit o učitelích a jejich významu pro budoucnost školství, stejně jako požadavku zlepšení jejich přípravy – v tomto případě především v jejich seznámení se s výrobou, zkvalitnění přípravy a získání hlubších znalostí, s čímž souvisel i plán na prodloužení učitelského studia.

V neposlední řadě byl zdůrazněn význam studia pracujících a další požadavky na jeho zkvalitnění, stejně jako přenesení odpovědnosti za výchovu a vzdělávání na celou společnost, kdy je každé složce společnosti přidělen nějaký úkol, přičemž největší důraz je kladen na nejbližší „spojence“ školy při výchově a vzdělávání – Sdružení rodičů a přátel školy (SRPŠ), Revoluční odborové hnutí (ROH) a Československý svaz mládeže (ČSM).

4.2 Školský zákon 1953 a podoba vzdělávací soustavy

Vzhledem k úsilí a bojům, které se vedly o zákon o jednotné škole v prvních poválečných letech, je až s podivem, že byl tento předpis již 5 let poté nahrazen zákonem novým. Důvodem byla již výše popisovaná krize režimu, která přišla dříve, než si tehdejší vůdci přáli, a která se projevila především ve stavu československého hospodářství. A právě potřeby hospodářské a ekonomické se asi nejvíce projeví na podobě nového školského zákona, resp. nové školské soustavy a obsahu vzdělávání.

Oficiální důvody pro potřebu přijetí nového zákona lze nalézt např. v referátu poslance Krofty, který coby zpravodaj vystoupil dne 24.3. 1953 na půdě Národního shromáždění. Ve zprávě, kterou zde přednášel, zaznělo následující odůvodnění: *„Náš lidově demokratický stát má před sebou veliké úkoly socialistické výstavby, které vyžadují ještě většího uvědomění všeho našeho lidu a co nejdokonalejšího zvládnutí kultury, vědy a techniky. Proto je nutné vybudovat novou školskou soustavu, která by dávala úplné všeobecné vzdělání, které by bylo v souladu s hospodářským rozvojem. Potřebujeme takovou školu, jejíž vysoká úroveň bude zaručovat všestrannou výchovu člověka. Máme na mysli výchovu rozumovou, mravní a polytechnickou. ... Nová škola musí být co nejvíce spjata s praxí. ... Z potřeb našeho*

*jednotného hospodářského plánu vyplynula nutnost získat co nejdříve a co nejrychleji nové, hlavně středně-technické kádry.*⁸³

V další části vystoupení poslance Krofity se dále hovoří např. o tom, že vzorem nové školské soustavy je skvělá sovětská škola a že při tvorbě jednotlivých ustanovení se využilo i bohatých zkušeností ze Sovětského svazu, že lidové vzdělání má být i nadále bezplatné a povinné s tím, že je zde akcentováno vzdělání polytechnické. Dosavadní školství mělo zkrátka být novým zákonem zásadně přebudováno, a tak zde měla vzniknout úplně nová podoba školského systému.

Nový školský zákon – zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), byl schválen ještě týž den, tj. dne 24. dubna 1953, a již jeho úvodní ustanovení (§1) jasně stanovila účel, resp. cíle tohoto předpisu v následující podobě:⁸⁴

(1) Pro socialistickou společnost, kterou budujeme, musí naše škola vychovávat všestranně rozvitě a dokonale připravené nové socialistické občany - dělníky, rolníky a inteligenci.

(2) Toto poslání může splnit jen škola spjatá s velkými úkoly socialistického budování a s politickým, hospodářsko-technickým a kulturním rozvojem vlasti a s její obranou.

(3) Velkému poslání socialistické školy musí odpovídat taková příprava a vzdělání učitelů, hlavních to činitelů ve školní výchově mládeže, které zajistí vysokou ideovou i odbornou úroveň jejich pedagogické práce.

Na tomto místě bych rád upozornil na třetí odstavec, který vyzdvíhoval význam přípravy a vzdělání učitelů, protože to byl paradoxně právě tento zákon, který zastavil dosavadní vývoj pedagogických fakult a opětovně diferencoval přípravu budoucích učitelů (viz dále).⁸⁵

První zásadní změnou v rámci vzdělávání pak byla nově ustanovená osmiletá povinná školní docházka, jejíž délka byla takto nastavena kvůli hospodářským zájmům. Ve své podstatě totiž znamenala, že v případě, že žák již neměl ambice či předpoklady pro další

⁸³ Zpráva výboru kulturního k vládnímu návrhu zákona o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), Společná Česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, tisk 714, dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/075schuz/s075001.htm>, dne 3.11. 2010.

⁸⁴ Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1953, částka 18, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1953/sb18-53.pdf>, dne 3.11. 2010.

⁸⁵ Nový školský zákon totiž rušil jak zákon č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty; tak vládní nařízení č. 170/1946 Sb., kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů, a naopak zaváděl několik typů škol pro vzdělávání učitelů.

studium, vstupoval tento všeobecně vzdělaný jedinec do pracovního procesu již ve 14 letech.⁸⁶

Z hlediska podoby školského systému rozlišuje školský zákon z roku 1953 dva základní typy škol, pokrývající svým rozsahem dnešní základní a střední vzdělání – školy všeobecně vzdělávací a školy odborné. Jako všeobecně vzdělávací školy měly sloužit jednak osmiletá střední škola (OSŠ), která měla poskytovat základní všeobecné vzdělání a připravovat pro povolání, odbornou školu nebo pro vyšší všeobecné vzdělání, jednak jedenáctiletá střední škola (JSŠ), která měla poskytovat v prvních osmi ročnících základní všeobecné vzdělání a v dalších třech pak vyšší všeobecné vzdělání⁸⁷, čímž měla žáky připravit především pro studium na vysoké škole.⁸⁸ Pro oba typy všeobecně vzdělávacích škol dále platilo, že první ročník byl ročníkem přípravným, jehož úkolem bylo připravit děti na soustavné školní vzdělávání.

V oblasti odborného školství bylo uzákoněno, že odborné školy jsou školy výběrové, do kterých mohli být přijati absolventi osmileté střední školy nebo osmého ročníku jedenáctileté střední školy. Odborně kvalifikované pracovníky měla připravovat také tzv. učiliště státních pracovních záloh, což ve své podstatě vedlo k dvojkolejnosti odborné přípravy.

Žákům, kteří nebyli zařazeni do učilišť státních pracovních záloh nebo nepokračovali ve studiu na výběrových školách, mělo být poskytnuto další vzdělání a výchova v jiných vzdělávacích zařízeních.

Stejně jako předchozí pamatoval i nový školský zákon na žáky se speciálními potřebami, pro které zřizoval tzv. školy pro mládež vyžadující zvláštní péče mající (podle potřeby) poskytovat mimo jiné i výcvik pro praktické povolání.

V rámci mimoškolního vzdělávání a výchovy se ustanovením § 14 zřizovala tzv. mimoškolní výchovná zařízení, kam patřily např. družiny mládeže, pionýrské domy, dětské

⁸⁶ Tuto argumentaci lze nalézt např. v již zmiňovaném referátu poslance Krofity: „Školskou soustavu upravujeme podle nového zákona tak, aby nám dávala co nejlépe připravenou mládež na pracoviště, do učilišť státních pracovních záloh a do odborných výběrových škol o rok dříve, tedy již ve 14 letech, - po absolvování osmileté střední školy.“

⁸⁷ Tyto tři ročníky byly uzákoněny jako výběrové a mohli do nich být přijímáni žáci, kteří úspěšně ukončili buď osmiletou střední školu, nebo prvních osm ročníků jedenáctileté střední školy.

⁸⁸ Toto ustanovení zákona v praxi znamenalo, že absolvent jedenáctileté střední školy mohl pokračovat na vysokou školu a to již ve svých 17 letech. V tomto kontextu se uvažovalo také o tom, že toto opatření naopak umožní prodloužit tam, kde to bude nutné, délku vysokoškolského studia a poskytnout tak posluchačům těchto oborů hlubší specializaci.

domovy a jiná mimoškolní výchovná zařízení.⁸⁹ Zákon pochopitelně pamatoval i na dělnickou třídu, pro kterou uzákoňoval tzv. mimořádné způsoby studia, což dle ustanovení §13 znamenalo, že: *Pracujícím se umožňuje, aby si při zaměstnání doplňovali a získávali v kurzech nebo na školách pro pracující vzdělání jedenáctileté střední školy, výběrových odborných škol nebo škol pro vzdělávání učitelů.*⁹⁰

K novému školskému zákonu byla takřka vzápětí přijata prováděcí vyhláška (nařízení č.32/1953 Sb., o přeměně dosavadních škol na školy podle nového školského zákona, ze dne 7. května 1953), která, jak je patrné z názvu, transformovala dosavadní typy škol na typy nové.

Do oblasti vysokých škol toto období příliš nezasáhlo. Docházelo sice k relativně častému přejmenovávání, slučování a zřizování fakult jednotlivých vysokých škol, ale z hlediska systémového tyto kroky mnoho neznamenal. Jako dobový zásah lze považovat snad jediné zřízení Vysoké stranické školy při Ústředním výboru Komunistické strany Československa a též Institutu společenských věd při ÚV KSČ, což byla vysoká škola a vědecký ústav se všemi pravomocemi, které oběma typům institucí náležejí.

Asi největším zásahem do sektoru vysokých škol bylo přijetí zákona č. 46/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o vysokých školách, ze dne 24. září 1956. Tento zákon například původní vcelku strohé znění §4 o tom, že „*Vrchní správa vysokých škol a dozor na ně přísluší ministru školství věd a umění.*“⁹¹ konkretizoval a posiloval tak pozici ministerstva tím, že stanovil, že „*Ministr školství a kultury zásadně spravuje všechny vysoké školy a jednotně je řídí po stránce ideové, vědecké a pedagogické.* ...“⁹² Jako pozitivní krok lze hodnotit uzákonění zřizování expertních komisí, o které se mají opírat oba poradní sbory ministra, tj. Státní výbor pro vysoké školy a Slovenský výbor pro vysoké školy.

⁸⁹ zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1953, částka 18, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1953/sb18-53.pdf>, dne 3.11. 2010.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1950, částka 27, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1950/sb27-50.pdf>, dne 17.11. 2010.

⁹² Zákon č. 46/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o vysokých školách, ze dne 24. září 1956, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1956, částka 25, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1956/sb25-56.pdf>, dne 17.11. 2010.

Další novinkou v zákoně o vysokých školách bylo ustanovení nového § 20, který se týkal mimořádných způsobů studia, podle kterého se pracujícím umožňovalo, *aby dosáhli vysokoškolského vzdělání bez přerušeni zaměstnání mimořádnými způsoby studia (dálkovým studiem, večerním studiem, externím studiem apod.).*⁹³

Obecně vzato se sovětský model v československém prostředí příliš neosvědčil. Zkrácení povinné školní docházky o rok možná vyhovovalo zájmům národního hospodářství, zcela jistě však nebylo v zájmu žáků, protože např. přechod ze 4. do 5. ročníku znamenal pro řadu z nich obrovský problém, což se pak projevilo v jejich dalších studijních výsledcích (viz údaje o propadlictví a nedokončování řádné školní docházky ve stanoveném ročníku). Jako negativní lze také označit nahrazení dosavadních gymnázií třemi ročníky „jedenáctiletky“, které však objektivně vzato neposkytovaly srovnatelné vzdělání. Na oblasti vysokého školství se toto období podepsalo především ve vztahu k přípravě učitelů, ale jinak k žádným zásadním změnám nedošlo.

4.3 Změny v obsahu vzdělávání

V předchozích oddílech bylo poukázováno na fakt, že nový školský zákon z roku 1953 zaváděl sovětský model školské soustavy a to se logicky nemohlo obejít bez zásahů do obsahu vzdělání, které byly v tomto ohledu docela razantní. Předně došlo ke snížení počtu vyučovacích předmětů z 18 na 13, čímž z učebního plánu odpadly: prvouka a vlastivěda, psaní, ruční práce⁹⁴, náboženství a zájmové kroužky. Další změnou byla snaha posílit pozici mateřského jazyka a udělat z něj hlavní předmět – za tím účelem byl spojen s prvoukou a vlastivědou a jeho hodinová dotace byla navýšena o 15 hodin. Posílen byl logicky i ruský jazyk, jehož dotace byla navýšena o 2 hodiny. Významného posílení (o 11 hodin) se dostává také přírodovědné oblasti, především matematice (47 hod.), která se co do hodinové dotace stává druhým předmětem hned za mateřským jazykem (78 hod.).⁹⁵

V opačné rovině byla silně postižena společenskovední oblast, kde byla dosavadní občanská nauka nahrazena předmětem s názvem Ústava ČSR a SSSR, který se vyučoval

⁹³ Zákon č. 46/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o vysokých školách, ze dne 24. září 1956, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1956, částka 25, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1956/sb25-56.pdf>, dne 17.11. 2010.

⁹⁴ Ruční práce byly opět zavedeny ve školním roce 1957/58 a to v 1.- 5. ročníku, v 6.-8. ročníku byl zaveden předmět praktická cvičení v dílnách a na školních pozemcích.

⁹⁵ KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 80.

toliko 2 hodiny v 8. ročníku. Celkově byla celá společenskovední oblast postižena ztrátou 18 hodin, což ji staví před oblast technické výchovy, která ztratila „pouze“ 8 hodin, čímž se ale stala nejméně dotovanou oblastí. Tento fakt je paradoxní především ve srovnání jednak s tolik akcentovaným požadavkem komplexního vzdělání a jednak se stejně zdůrazňovanou polytechnickou výchovou. Pro úplnost je třeba dodat, že mezi „postižené“ ještě náleží oblast estetické výchovy, které bylo odejmuto celkem 6 hodin.

Hodnocení změn učebního plánu pro osmiletou střední školu je v tomto případě velice jednoduché a zdá se, že si fakt, že se jednalo o krok špatným směrem, uvědomovali a akceptovali jej již za minulého režimu, protože jak jinak si vysvětlovat, že bylo možné v roce 1977 publikovat následující hodnocení: *„Pojetí osmileté střední školy bylo samo o sobě rozporné. Ačkoli v úvodním ustanovení vyzvedalo všestrannou výchovu a spojení školy s úkoly socialistického budování, přibližovalo se teoretickému charakteru nižší střední školy, pokračovalo v omezování praktických vzdělávacích předmětů (ruční práce, rýsování, kreslení) a vzdalovalo školu od života.“*⁹⁶

Změny se nevyhnuly ani jedenáctileté střední škole, jejíž tři poslední ročníky nahrazovaly dosavadní gymnázia, u kterých jsme porovnávali obsah vzdělávání v předchozí kapitole. Nové jedenáctileté střední školy se v tomto kontextu orientovaly na reálný typ vzdělávání s chudším zastoupením jazykového vzdělávání, přičemž později byl učební plán JSŠ ještě doplněn o praktika ze strojírenství, elektrotechniky a zemědělství (od r. 1957, s celkovou dotací 6 hodin) a základy výroby (od roku 1959, s celkovou dotací 13, od roku 1960 14 hodin). Zavádění těchto nových předmětů logicky vedlo k ubírání hodin jiným předmětům a to konkrétně cizím jazykům, psychologii, logice či estetické výchově. Z toho vyplývá i celkové hodnocení těchto změn v obsahu vzdělávání, které již citovaná Králíková označuje za určitou deformaci (tohoto) typu vzdělání, vzniklou disproporcí podílu výchovně vzdělávacích oblastí v celkovém obsahu vzdělání.⁹⁷

4.4 Vzdělávání učitelů

V tomto případě přinášel školský zákon z roku 1953 do vzdělávání učitelů úplnou revoluci. Dosavadní pedagogická gymnázia a pedagogické fakulty byly zrušeny, resp.

⁹⁶ KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 81.

⁹⁷ Tamtéž, s. 82.

transformovány do příslušných nových typů škol. Vzdělávání učitelů měly do budoucna zajišťovat celkem 4 typy škol, vymezené ve školském zákoně následovně:

§ 7 Pedagogické školy pro vzdělání učitelek mateřských škol.

(1) Pro vzdělání učitelek mateřských škol se zřizují tříleté pedagogické školy, do kterých jsou přijímány absolventky osmileté střední školy nebo osmého postupného ročníku jedenáctileté střední školy.

§ 8 Pedagogické školy pro vzdělání učitelů národních škol.

Pro vzdělání učitelů prvního až pátého postupného ročníku střední školy a škol národních se zřizují čtyřleté pedagogické školy, ... (viz výše)

§ 9 Vyšší pedagogické školy.

Pro vzdělání učitelů šestého až osmého postupného ročníku střední školy se zřizují dvouleté vyšší pedagogické školy, do kterých jsou přijímáni absolventi jedenáctiletých středních škol, popřípadě pedagogických škol a výběrových odborných škol.

§ 10 Vysoké školy pedagogické.

Pro vzdělání učitelů devátého až jedenáctého postupného ročníku jedenáctileté střední školy a učitelů pedagogických škol a odborných škol zřizují se vysoké školy pedagogické, do kterých jsou přijímáni absolventi jedenáctiletých středních škol, popřípadě pedagogických škol a výběrových odborných škol.⁹⁸

Ve vztahu k tomuto rozdělení vzdělávání budoucích učitelů lze usuzovat, že prospělo především přípravě učitelů 1. stupně, což do jisté míry kompenzovalo fakt, že tito učitelé neměli od roku 1953 možnost ani dálkovým, ani večerním studiem dosáhnout vysokoškolského vzdělání. Tehdy fungující dálkové studium totiž bylo určeno pro doplnění kvalifikace pro vyučování 6. -8. / 9.-11. ročníku nebo pro výuku na školách pro mládež vyžadující zvláštní péči.⁹⁹

V této podobě fungovalo vzdělávání učitelů až do roku 1959, kdy byly vládním nařízením¹⁰⁰ zřízeny pedagogické instituty, jejichž úkolem bylo vzdělávat učitele škol poskytujících základní všeobecné vzdělání. Toto studium bylo studiem vysokoškolským, v délce 3 let pro učitele 1. -5. ročníků a 4 let pro učitele 6. -8. ročníků. Kromě přípravy

⁹⁸ Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1953, částka 18, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1953/sb18-53.pdf>, dne 7.11. 2010.

⁹⁹ VÁŇOVÁ, R.. Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945. In SOMR, M. a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha : SPN, 1987. ISBN 14-601-87. s. 282.

¹⁰⁰ Jednalo se o vládní nařízení č. 57/1959 Sb., o pedagogických institutech, ze dne 31. července 1959.

budoucích učitelů měly pedagogické instituty jako vysoké školy i úkoly vědecké a to především vyvíjet vědeckou činnost ve všech vědeckých disciplínách, zejména v oboru pedagogiky, psychologie a metodik předmětu a mimoškolní výchovy.¹⁰¹

Krom toho poskytovaly pedagogické instituty kvalifikaci i pro různé jiné obory (např. defektologii) a existovalo zde i dálkové studium, které bylo tříleté a připravovalo učitele 1. -5. ročníků pro výuku v 6. -8. ročnících. Pedagogické instituty se pak dále vyvíjely, avšak tyto změny již patří do dalšího období.

Zhodnocení vývoje učitelského vzdělávání v letech 1953-1960 není zcela jednoznačné. V porovnání s předchozí dobou byly změny provedené školským zákonem z roku 1953 prospěšné zejména pro učitele mateřských a národních škol, u nichž kvalita přípravy vzrostla. Na druhou stranu fakt, že se nejednalo o vysokoškolskou přípravu, tento krok do jisté míry devalvoval, což si později uvědomili i školští funkcionáři, kteří jí na sklonku 50. let vrátili zřízením pedagogických institutů vysokoškolskou úroveň. Zřízení pedagogických institutů tak lze hodnotit jako krok pozitivní, i když bohužel opožděný. Obecně tak změny v přípravě učitelů ostatních stupňů realizované mimo zrušené pedagogické fakulty považovat spíše za krok zpět, k jehož nápravě dochází až v dalším období.

4.5 Vzdělávání a výchova kádrů

Vzdělávání kádrů – jeden z největších úkolů socialistického školství pochopitelně pokračoval i v období let 1953-1960 v ještě větší míře, než v období předchozím. Základní právní rámec stanovoval školský zákon z roku 1953, který v §13 nazvaném *Mimořádné způsoby studia umožňoval pracujícím, aby si při zaměstnání doplňovali a získávali v kursech nebo na školách pro pracující vzdělání jedenáctileté střední školy, výběrových odborných škol nebo škol pro vzdělávání učitelů.*¹⁰²

Informace o realizaci výchovy a vzdělávání kádrů v praxi lze nalézt např. ve Zprávě Ústředního výboru Komunistické strany Československa X. sjezdu KSČ, z 11. června 1954. Ta totiž kromě jiného nabízí i množství důležitých údajů o dosavadních úspěších československého školství především v oblasti vzdělávání a vychovávání nové, socialistické

¹⁰¹ Pedagogické instituty vzdělávaly i vychovatele pro mimoškolní výchovná zařízení. viz JÚVA, V. Vývoj socialistické pedagogiky v Československu. In SOMR, M. a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha : SPN, 1987. ISBN 14-601-87. s. 283.

¹⁰² Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1953, částka 18, dostupné z : <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1953/sb18-53.pdf>, dne 7.11. 2010.

inteligence a vzdělávání pracujících. Dozvídáme se z ní, že se rozšířilo studium pracujících bez přerušení zaměstnání, což konkrétně zahrnovalo zřízení 142 večerních tříd jedenáctiletok s celkem 3 300 studujícími, 17 500 pracujících studujících na večerních a dálkových odborných školách a v neposlední řadě také 16 000 posluchačů večerního a dálkového studia na vysokých školách.¹⁰³

4.6 Shrnutí

Na základě výše přednesených faktů lze období let 1953-1960 označit za nepříliš podařený experiment se zaváděním sovětského modelu fungování školství, který se v našich podmínkách nejen neosvědčil, ale vedl ke zhoršení situace v československém školství. Stejně neúspěšné byly takřka veškeré aktivity ministerstva školství vycházející z usnesení a směrnic ÚV KSČ. Snad s výjimkou vzdělávání a výchovy kádrů, která se vyvíjela velice úspěšně (bez implantace sovětských zkušeností), vedla většina zásahů do školského systému ke zhoršení jeho stavu. Dalším znakem tohoto období je fakt, že si odborná veřejnost a kupodivu i politici tento fakt velice záhy uvědomili a dokázali přesně pojmenovat jak nedostatky, tak metody a postupy jejich nápravy, což však činili velice nedůsledně, a tak se stav československého školství do konce 50. let nijak zásadně nezlepšil.

¹⁰³ Zpráva Ústředního výboru Komunistické strany Československa X. sjezdu KSČ. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 42.

5. OBDOBÍ LET 1960 – 1978

5.1 Charakteristika doby, základní východiska

Období let 1960 – 1978, které bylo takto vymezeno vzhledem k přijetí jednotlivých školských zákonů, je v dějinném kontextu obdobím značně nesourodým. V podstatě ho lze rozdělit na dvě poloviny, z nichž jedna (do poloviny roku 1968) je obdobím uvolňování dosavadního režimu, kdežto druhá polovina je obdobím opětovného utužování režimu a tzv. normalizace společnosti, což se logicky podepsalo i na školství. Jelikož cílem práce je mapovat především vývoj školství a dobové charakteristiky v úvodu každé kapitoly slouží „jen“ jako východiska, omezíme se v tomto na události bohatém období pouze na nástin těch nejdůležitějších z nich.

Rok 1960 nebyl jen rokem, kdy byl přijat nový školský zákon, ale především rokem, kdy byla přijata ústava, která dala našemu státu nový název – Československá socialistická republika (ČSSR), byla provedena změna územního dělení státu a odehrály se také další volby do Národního shromáždění a národních výborů. V témže roce byla také amnestována většina politických vězňů z 50. let.

Trend postupného a opatrného uvolňování pak pokračoval i v dalších letech, což se ve školství projevilo např. tak, že se na střední a vysoké školy vracely děti, jejichž rodiče měli tzv. špatný kádrový profil, stejně jako někteří pedagogové, kterým byla pedagogická činnost v roce 1948 zakázána (např. filosof Jan Patočka). V roce 1968 došlo i k výměně hlavy státu – do čela státu byl zvolen gen. Ludvík Svoboda a do vlády pak i někteří bývalí političtí vězni z 50. let (např. ministr vnitra Josef Pavel). Veškeré naděje na existenci „socialismu s lidskou tváří“ však zmařil 21. srpen 1968 a následná okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Posledním krokem ještě před nástupem normalizátorů bylo schválení federativního uspořádání státu v říjnu 1968.

Právě v tomto období vrcholila také aktivita studentů, kteří se díky stále větší benevolenci v průběhu let šedesátých seznamovali postupně s různými teoriemi radikálně levicového hnutí na Západě. Spolu se zrušením cenzury se pak převážně ve studentských časopisech začaly objevovat překlady prací teoretiků těchto hnutí. Krom toho se studenti angažovali např. v protestech proti válce ve Vietnamu a také se osobně seznamovali s významnými osobnostmi „jiné levice“ ze Západu.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Kupříkladu v dubnu 1968 přijel do Prahy na pozvání doc. Milana Machovce západoněmecký studentský vůdce Rudi Dutschke.

Vzápětí vzniká také několik radikálně levicově orientovaných skupin, z nichž asi nejvýznamnější bylo Hnutí revoluční mládeže, jehož základnou byla FF UK. Tato organizace pak iniciovala celou řadu akcí proti nastupující normalizaci až do přelomu prosince 1969 a ledna 1970, kdy byla rozbita vlnou zatýkání. Definitivní tečku za touto organizací udělal v březnu 1971 proces s 19 jejími členy, kteří byli odsouzeni převážně k trestům odnětí svobody.¹⁰⁵

Tento proces však již probíhal v době, která de facto ukončovala jakýkoli (i studentský) odpor proti nástupu normalizace. Mezitím se totiž na vysokých školách (i jinde) opět objevují akční výbory a tzv. prověřkové komise, dochází k další vlně kádrování, vylučování ze studia, vyhazování ze zaměstnání atd. Neblahou odezvou těchto akcí je pak protestní upálení studentů Jana Palacha a Jana Zajíce. Jako reakce na tyto a další protesty studentstva byl v listopadu 1970 za účelem kontroly a získání mládeže pro normalizační fungování státu založen Socialistický svaz mládeže (nahradil v 60. letech zaniknuvší Československý svaz mládeže – ČSM).

Po obměně na důležitých postech a čistce uvnitř samotné KSČ bylo v prosinci 1970 přijato tzv. Poučení z krizového vývoje, které se stalo základním programem strany až do roku 1989. Události a změny let 1969-1970 pak potvrdil XIV. sjezd KSČ, který se konal v květnu 1971. V 70. letech se pak někdejší studentští vůdci (pakliže nebyli ve vězení) věnovali (stejně jako ostatní disidenti) tehdy obvyklé ilegální činnosti spojené především s opisováním a šířením letáků a samizdatu, účasti na tzv. bytových seminářích a jiných akcích. Dalším pojitkem pro nespokojence se pak stala česká undergroundová hudební scéna, na níž vynikala především skupina Plastic People of the Universe.

V roce 1975 byl novým prezidentem zvolen Gustáv Husák a v tomto roce také Československo ratifikovalo protokol o dodržování lidských práv přijatý na konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách. Právě nedodržování závazků plynoucích z tohoto protokolu v tehdejší Československu vedlo k sepsání tzv. Charty 77, která tak opět aktivizovala hnutí odporu a která našla odezvu i mezi studenty (především) vysokých škol. Signatáři a sympatizanti Charty tak vytvořili jednotný proud odpůrců proti režimu, který i přes různé protiakce režimu zůstal činným až do roku 1989.

¹⁰⁵ PAŽOUT, J. Reakce československých studentů v době Pražského jara na protestní hnutí na Západě. In KÁRNÍK, Z. (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2. s. 213-227.

Zaměříme-li se na přístup k problematice vzdělávání a školství, byla východiska let 1960-1978 následující. První dokument, ve kterém lze nalézt formulaci základních východisek pro budoucí vzdělávání, je pochopitelně ústava z roku 1960. Tato norma se k tématu vzdělávání vyjadřovala hned na několika místech a to následovně:

Čl. 16

(1) Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.

(2) Stát spolu se společenskými organizacemi všemožně podporuje tvůrčí činnost ve vědě a umění, usiluje o stále širší a hlubší vzdělanost pracujících a o jejich aktivní účast na vědecké a umělecké tvorbě a dbá o to, aby výsledky této činnosti sloužily všemu lidu.

Čl. 24

(1) Všichni občané mají právo na vzdělání.

(2) Toto právo je zajištěno základním školním vzděláním veškeré mládeže, které je do věku 15 let povinné a bezplatné, i soustavou bezplatných škol, která ve stále širší míře poskytuje úplné střední vzdělání, všeobecné nebo odborné, a vzdělání vysokoškolské. K dalšímu prohloubení vzdělání slouží organizace studia pracujících při zaměstnání a bezplatného odborného školení v závodech a v jednotných zemědělských družstvech i kulturní a osvětová činnost státu a společenských organizací.

(3) Veškerá výchova a všechno vyučování jsou založeny na vědeckém světovém názoru a na těsném spojení školy se životem a prací lidu.¹⁰⁶

Výše uvedená východiska se pak realizovala školským zákonem z téhož roku (viz dále) a dále konkretizovala v řadě dalších koncepčních dokumentů, kterých bylo v tomto období opravdu mnoho, což zcela jistě souviselo s již naznačeným historickým vývojem – tj. nejprve s liberalizací a poté s opětovným upevňováním režimu.

Prvním takovým dokumentem je usnesení ÚV KSČ nazvané Za komunistickou výchovu mladé generace, ze dne 17. listopadu 1961. Tento dokument stanovuje celou řadu úkolů, z nichž velkou část ukládá na bedra ČSM, který má organizovat a dohlížet na tzv. stavby mládeže, prohlubovat politickou a ideovou výchovu mládeže (i nečlenské), dbát a podporovat

¹⁰⁶ Tento zákon v §25 také umožňoval občanům maďarské, ukrajinské a polské národnosti vzdělání v mateřském jazyce. viz zákon č. 100/1960 Sb., ústavní zákon - Ústava Československé socialistické republiky, ze dne 11. července 1960, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1960, částka 40, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1960/sb40-60.pdf>, dne 17.11. 2010.

kulturní činnost mládeže, ale především pomáhat mládeži ve studiu, rozšiřování kvalifikace a zajišťovat tak další rozvoj vzdělání mládeže. Jako nový, ale o to naléhavější úkol se zde objevuje nutnost podpory rozvoje tělesné výchovy mládeže a rozvoje fyzické zdatnosti, na kterém se má spolu s ČSM podílet např. ČSTV, Svazarm, ministerstvo školství a kultury a další. Za to je ČSM dána exkluzivita s tím, že se (kromě ROH působícího na učilištích) stává hlavní organizací mládeže v Československu a je podřízena přímému vedení KSČ.

Druhým dokumentem, kterému je třeba věnovat pozornost, je opět usnesení ÚV KSČ, tentokrát nazvané Ke zvýšení úrovně komunistické výchovy na školách I. a II. cyklu a na školách vysokých, z 28. srpna 1962. V tomto případě přichází po obvyklé adoraci komunistické výchovy požadavek využívat vyučování všech předmětů k vytváření komunistického uvědomění žáků. Tento požadavek však nemá vést k nahrazování výuky jednotlivých předmětů besedami, ale má docházet k tomu, že samotný obsah předmětu je žákům podáván tak, aby svými specifickými prostředky pomáhal zároveň se získáváním znalostí vytvářet i správný světový názor, morální představy a politické přesvědčení.¹⁰⁷

Dále dokument vyzdvihuje roli občanské výchovy jako hlavního nástroje pro komunistickou výchovu mládeže, stejně jako akcentuje nutnost odstranění formalismu v činnostech s výchovou souvisejících (nástěnková činnost) či význam účasti žáků na fyzické práci. V neposlední řadě se dále věnuje i mimoškolní výchově, individuální výchovné péči o žáky a vytvoření podmínek pro realizaci výše uvedených úkolů skrze zvýšení kvalifikace učitelů a dalších výchovných činitelů.

V rámci vysokých škol je vyzdvihován význam především učitelů odborných předmětů, kteří by měli taktéž předkládat výsledky své vědecké práce a odborná fakta tak, aby zároveň přibližovali posluchačům význam marxistického světového názoru a formovali tak jejich politické názory. V tomto kontextu je dále zmiňována činnost kateder marxismu-leninismu a opět význam pracovní výchovy vysokoškolských studentů stejně jako činnost ČSM ve vztahu k zájmové činnosti studentů. Pochopitelně i zde zaznívá požadavek větší angažovanosti vysokoškolských učitelů.

Ve stejném duchu se diskutovalo o otázce vzdělávání a školství i na XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962, v jehož usnesení je mimo jiného stanoven úkol: „... *Zabezpečit růst vzdělanosti ideologické úrovně lidu v duchu marxisticko-leninského světového názoru. Dále*

¹⁰⁷ Ke zvýšení úrovně komunistické výchovy na školách I. a II. cyklu a na školách vysokých, usnesení ÚV KSČ ze dne 28. srpna 1962. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 90.

*zkvalitňovat základní devítileté školní vzdělání, kterého se dnes dostává všem našim dětem, a dosáhnout, aby postupně získaly plné středoškolské vzdělání. Podle potřeb národního hospodářství zajistit růst kvalifikace dělníků, mistrů, techniků, zvyšovat počet pracovníků se středoškolským, odborným a vysokoškolským vzděláním.*¹⁰⁸

Další změny v dosavadní podobě vzdělávání přináší další usnesení ÚV tentokrát z roku 1964, ve kterém se již oficiálně přistupuje k uskutečňování *diferenciace výuky na základě zájmů, nadání a schopností starších žáků, zejména v 9. ročníku.*¹⁰⁹ O diferenciaci se dále hovoří i ve vztahu k učebním plánům všeobecně vzdělávacích středních škol, kdežto úkolem pro oblast středních odborných škol bylo *vypracovat a zavést systém pomaturitního vzdělání zaměřeného k prohloubení specializace středních odborných kádru.*¹¹⁰ Úprava studijních plánů byla také úkolem pro oblast vysokých škol a oblast studia při zaměstnání.

Posledním dokumentem první poloviny tohoto období, tj. období liberalizace, je Akční program Komunistické strany Československa z 5. dubna 1968, tedy dokument vytvořený reformními komunisty již v rámci Pražského jara. Tento zcela zásadní programový dokument formuloval představy tehdejších reformistů o cestě k nápravě dosavadního systému a zavedení nového modelu socialistické demokracie. Pro oblast výchovy a vzdělávání přichází Akční program např. s požadavkem nezávislé, autonomní vědy, tj. vědy bez cenzury proto, aby mohla přinášet nová řešení a pokrok. Rozvoj školství se měl stát předním úkolem a to především ve zvyšování jeho kvality. Za nejbližší úkoly si Akční program vytyčil např.:

- 1. vypracovat návrh dlouhodobého rozvoje školské soustavy s cílem postupně odstranit nerovnoměrnosti vývoje školství v jednotlivých oblastech,*
- 2. připravit novou koncepci polytechnického vzdělání umožňující diferenciaci podle zájmů a nadání,*
- 3. změnit systém přijímání na střední a vysoké školy tak, aby tam mohli studovat všichni, kdo pro to mají předpoklady,*

¹⁰⁸ Usnesení XII. sjezdu KSČ o hlavních směrech dalšího rozvoje naší socialistické společnosti. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 124.

¹⁰⁹ Tento úkol je uložen ministerstvu školství a kultury, které tak má učinit od 1. září 1965 a to na základních devítiletých školách. viz Usnesení ÚV KSČ k úkolům dalšího rozvoje školství a k výchově mládeže na školách. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl.* Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 134.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 135.

4. umožnit vysokým školám přístup k zahraniční literatuře i realizaci zahraničních studijních cest a stáží, atd.¹¹¹

Tímto usnesením by se dal uzavřít přehled klíčových dokumentů liberalizující poloviny tohoto období s tím, že nyní budou následovat koncepce normalizační. Prvním takovým je dokument Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XIII. sjezdu KSČ a dalších úkolech strany z května 1971. I tento dokument kladl důraz na význam politické výchovy a obracel se na pedagogy, kteří měli zajišťovat správnou výchovu a vzdělání mladé generace. Stejně tak se opět objevil požadavek posílení pracovního a polytechnického charakteru škol - co však bylo v celé zprávě asi nejdůležitější (i vzhledem k dobovým souvislostem) byla následující pasáž:

„Co však stojí bezprostředně v centru pozornosti nyní, to je kvalita pedagogické práce, náplň výuky a úroveň výchovy. Zvláštní pozornost musíme věnovat předmětům, které bezprostředně ovlivňují socialistické uvědomění žáků, jejich přístup k politice strany a jejich zvládání základů našeho světového názoru. Tento úsek se v minulosti velmi podcenil i v přípravě pedagogů. Jen tak se mohlo stát, že se na mnohých vysokých školách z bývalých kateder marxismu-leninismu vytvořila centra revizionismu.“¹¹²

Obdobnou rétoriku volí i Zpráva předsednictva ÚV KSČ nazvaná O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. sjezdu KSČ, ve které je jeden předpokladů výchovy socialistického člověka formulován takto:

„ ... - vychovávat a formovat socialistického člověka v nepřetržitém boji proti buržoazní ideologii a maloměšťáckým předsudkům, přežitkům a škodlivým vlivům minulosti. V duchu dokumentů XIV. sjezdu odhalovat a potírat pravicový oportunistus a revizionismus jako hlavní nebezpečí a současně i všechny zdroje ideové dezorientace z krizového období.

Účinně čelit různým formám ideologické diverze ze strany imperialismu, zejména soudobého antikomunismu a antisovětiismu.“¹¹³

Tolik tedy normalizační úkoly vzdělávací soustavy, které však později ustoupily mnohem důležitější diskuzi o nutných změnách dosavadní školské soustavy. Výsledkem těchto diskuzí

¹¹¹ Akční program KSČ ze dne 5. dubna 1968. In VESELÝ, Z. *Dějiny české politiky v dokumentech*. Praha : Professional Publishing, 2005. ISBN 80-86419-89-4. s. 580-585.

¹¹² Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XIII. sjezdu KSČ a dalších úkolech strany. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 141-142.

¹¹³ Zpráva předsednictva ÚV KSČ nazvaná O hlavních úkolech ideologické práce po XIV. Sjezdu KSČ. In *Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl*. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81. s. 143-144.

byly další dva významné programové dokumenty – první, nazvaný "Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy", ze dne 4. června 1976 a z něho odvozené usnesení s názvem "Úkoly vysokých škol po XV. sjezdu KSČ", z 11. března 1977. Především prvně jmenovaný dokument náleží k nejdůležitějším koncepčním dokumentům celého poválečného školství hlavně proto, že vytvářel koncepci školství, která je v tehdejší literatuře charakterizována jako vyústění zákona o jednotné škole.

Cílovou oblastí této reformy se mělo stát střední školství s cílem zajistit vyšší středoškolské vzdělání veškeré mládeži – jinými slovy postupný přechod na desetiletou povinnou školní docházku od 6 do 16 let, která by poskytovala veškeré mládeži střední vzdělání. Mělo také dojít k reformě vzdělávacích obsahů jednotlivých předmětů a s tím souvisejícímu přepracování kurikulárních dokumentů. V neposlední řadě se opět poukazuje na nutnost zvýšené pozornosti pro pracovní a polytechnickou výchovu mládeže.¹¹⁴ S praktickou realizací této koncepce se započalo již od začátku školního roku 1976/1977 s tím, že plně realizován byl až v dalším období.

5.2 Školský zákon 1960 a podoba vzdělávací soustavy

Školský zákon z roku 1960 ukončil předchozí etapu sovětského experimentu a vytvořil novou podobu školské soustavy, která byla nyní bohatší o některé typy škol a zařízení pro mimoškolní výchovu. Co se nezměnilo, byl fakt, že se jednalo o soustavu jednotnou, v níž jsou výchova a vyučování založeny na marxismu-leninismu, a že kromě základů věd zde má své místo i polytechnické vyučování a pracovní výchova. Ani v tomto zákoně pak nechybí vyzdvihnutí role a významu učitelů a vychovatelů. Mnohem důležitější je však to nové, co tento zákon přináší a co lze nalézt v ustanovení §2, a sice nové prvky ve školské soustavě – v této soustavě:

a) dostává se dětem do šesti let předškolní výchovy v jeslích a v mateřských školách, mládeži od šesti let do patnácti let povinného základního vzdělání v základních devítiletých školách, popřípadě v jiných školách, mládeži od patnácti let středního a vyššího vzdělání v různých typech škol a mládeži s úplným středním vzděláním vysokoškolského vzdělání na školách vysokých.

Tím novým ve školské soustavě jsou zde především jesle, které jsou do této soustavy zahrnuty vůbec poprvé s cílem pečovat o rozvoj dětí od nejtútlejšího věku do 3 let. Přidáme-li

¹¹⁴ SROGOŇ, T., CACH, J., MÁTEJ J., SCHUBERT, J. Dejiny školstva a pedagogiky. Bratislava : SPN, 1986. ISBN 67-245-86. s. 389.

k tomu výchovu mimo vyučování ve školních a mimoškolních výchovných zařízeních, studium při zaměstnání a nově také studium v lidových školách umění a v lidových školách jazyků, zjistíme, že to byl právě školský zákon z roku 1960, který vytvořil rámcovou podobu školské soustavy přetrvávající (s menšími obměnami) až do současnosti.

Základní povinné vzdělání bylo opět prodlouženo na 9 let a to od 6 – 15 let věku dítěte¹¹⁵, které jej mělo získat na základní devítileté škole (ZDŠ). Konkrétní obsah tohoto vzdělání vymezil §5 odst. 1, ve kterém je stanoveno, že:

Socialistická společnost zajišťuje veškeré mládeži ve věku od šesti do patnácti let základní všeobecné a polytechnické vzdělání, přípravu ke společensky prospěšné práci a k dalšímu vzdělávání a výchovu k vědeckému světovému názoru, výchovu morální a politickou, estetickou, tělesnou a brannou a vytváří potřebné podmínky a předpoklady pro všestranný rozvoj jejich tělesných a duševních sil a schopností a pro správnou volbu povolání.¹¹⁶

Krom toho měla škola poskytovat ještě výchovu žáků v době mimo vyučování a o prázdninách, a to ve školní družině (pro žáky 1. až 5. ročníku) a školním klubu (pro žáky 6. až 9. ročníku). K rozšíření „nabídky“ došlo i pro poskytování středního vzdělání, které dle příslušného ustanovení zákona poskytovaly: *odborná učiliště, učňovské školy, střední školy pro pracující, odborné školy, střední odborné školy, střední všeobecně vzdělávací školy, podnikové technické školy, konzervatoře a příslušné ročníky škol hudebních a tanečních a škol pro mládež vyžadující zvláštní péče.¹¹⁷* Obecným předpokladem pro studium na některé ze středních škol bylo ukončené základní vzdělání.

V praxi tak vypadala síť středních škol a úroveň vzdělání, které na nich bylo možné získat, následovně:¹¹⁸

- Odborné učiliště:

¹¹⁵ Získání základního vzdělání bylo umožněno i po 15. roku dítěte a to za podmínek stanovených v §5 odst. 3: *Žákům, kteří splní povinnost školní docházky, avšak nedosáhnou vzdělání, které poskytuje základní devítiletá škola, může být povolena další docházka do této školy, nejdéle však do konce školního roku, v němž žák dosáhne věku šestnácti let. Nezíská-li žák ani takto úplné základní vzdělání, vedou jej závod a společenské organizace k tomu, aby si je doplnil při zaměstnání.*

¹¹⁶ Zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon), ze dne 15. prosince 1960, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1960, částka 82, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1960/sb82-60.pdf>, dne 18.11.2010.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Z tohoto přehledu jsou vynechány školy pro pracující uvedené ve výčtu škol výše a to z toho důvodu, že o nich bude pojednáno v příslušné kapitole.

odborný výcvik, střední všeobecné a odborné vzdělání a mimoškolní a mimopracovní výchovu

- Učňovská škola:

střední všeobecné a odborné vzdělání, popřípadě mimoškolní výchovu

- Odborná škola:

střední odborné vzdělání a potřebné vzdělání všeobecné

- Střední odborná škola:

úplné střední odborné vzdělání a potřebné vzdělání všeobecné a připravuje i pro studium na vysoké škole; absolventům středních škol pro pracující a středních všeobecně vzdělávacích škol poskytuje ve zkráceném studiu úplné střední odborné vzdělání

- Střední všeobecně vzdělávací škola:

úplné střední všeobecné a polytechnické vzdělání a základy odborného vzdělání pro práci v některém odvětví národního hospodářství a kultury - příprava pro studium na vysoké škole

- Konzervatoř:

úplné střední odborné vzdělání v oborech hudby a tance a potřebné vzdělání všeobecné a připravuje ji i pro studium na vysoké škole umělecké; v dalším jednoletém nebo dvouletém studiu poskytuje vyšší odborné vzdělání v uvedených oborech

- Hudební a taneční škola:

vzdělání a výchovu, které se získávají v základní devítileté škole a ve střední všeobecně vzdělávací škole, a odborné vzdělání v oboru hudby a tance; zejména připravuje pro studium na vysokých školách uměleckých.

Nově se také uzákonila možnost zřizovat tzv. internátní školy a tzv. školy s celodenní péčí, jejichž existence má ještě více zesílit výchovné působení na mládež, a zákon nezapomíná ani na zřizování škol pro mládež vyžadující zvláštní péči. Stejně jako předchozí školské zákony byly i v tomto případě jednotlivé složky školské soustavy upravovány zvláštními předpisy, kterých však bylo v tomto období vzhledem k oběma předchozím nepoměrně více. Za všechny zmiňme jeden z předpisů, který doplňoval školským zákonem vytvořenou síť středních škol zřízením „staronového“ typu školského zařízení – gymnázia.

Tímto opatřením, majícím za cíl vést ke zvýšení úrovně středoškolského vzdělání, tak zanikly střední všeobecně vzdělávací školy, které měly být počínaje školním rokem 1968/69 postupně přeměňovány na gymnázia. Ta měla do budoucna poskytovat úplné střední všeobecné vzdělání a připravovat pro studium na vysokých školách; *absolventi gymnasia měli být též způsobilí pro zastávání funkcí v oblasti správy a hospodářství, odpovídajících jejich*

vzdělání.¹¹⁹ Studium na gymnasiu bylo uzákoněno jako čtyřleté, zakončené maturitní zkouškou.

Významných změn doznal v tomto období i sektor vysokoškolského studia a to v souvislosti s opětovným zřízením pedagogických fakult (zákonem č. 166/1964 Sb., viz dále), ale především s přijetím nového zákona o vysokých školách (zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách). Vysoké školy byly zákonem označeny za pedagogická, vědecká a kulturní pracoviště nejvyšší úrovně, poskytující úplné vysokoškolské vzdělání v příslušném studijním oboru. Vysoké školy se dle zákona člení na vysoké školy univerzitního, technického, ekonomického, zemědělského a uměleckého směru.

Jako základní formu studia stanovil zákon řádné studium, které mohlo být realizováno formou denního studia nebo formami studia při zaměstnání (večerního, dálkového a externího), eventuelně kombinací obou forem (při zachování shodných nároků pro všechny formy studia). Podle potřeby mohly vysoké školy organizovat také postgraduální studium, mimořádné studium nebo jiné druhy studia. V případě řádného studia byla doba trvání stanovena na 4 až 6 let. Novinkou v průběhu studia byla povinnost získávat způsobilost ke kvalifikované činnosti při obraně vlasti.¹²⁰

Tento zákon byl novelizován zákonem č. 163/1969 Sb., který vyňal z působnosti zákona vojenské školy, na které se (s výjimkou několika paragrafů) původně vztahoval. Další novela (zákon č. 18/1976 Sb.) pak provedla některé menší změny v ustanoveních týkajících se oblasti správy vysokých škol. Tím byly prováděné změny pro toto období završeny.

5.3 Změny v obsahu vzdělávání

Mělo-li se vzdělání po roce 1960 zbavit chyb napáchaných zaváděním sovětského modelu, musely se změny týkat i obsahu vzdělávání. V tomto ohledu došlo v rámci učebních plánů na ZDŠ ke dvěma věcem – nápravě některých opatření činěných po roce 1953 a změně pojetí některých předmětů. V rámci prvně jmenovaných změn se opětovně zvýšil počet vyučovacích předmětů (na 16) a do učebních plánů byly opět zařazeny předměty vlastivěda¹²¹, psaní,

¹¹⁹ Zákon č. 168/1968 Sb., o gymnasiích, ze dne 19. prosince 1968, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1968, částka 82, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1968/sb46-68.pdf>, dne 18.11.2010.

¹²⁰ Zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách, ze dne 16. března 1966, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1966, částka 7, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1966/sb07-66.pdf>, dne 18.11.2010.

¹²¹ Jako samostatný předmět fungovala od 3. ročníku, v 1. a 2. ročníku zůstala součástí mateřského jazyka.

občanská výchova a v neposlední řadě také zájmové kroužky a nepovinné předměty. V rámci nového pojetí se objevují nové názvy předmětů – výtvarná výchova místo kreslení, pracovní vyučování místo ručních prací, apod. – naznačující širší pojetí daného oboru.¹²²

V konkrétnějším pohledu na učební plány zjistíme, že opět docházelo k přesunům hodinových dotací, i když tentokrát zdá se správným směrem. Dosud opakovaně posilovaným předmětům byla hodinová dotace snížena – mateřský jazyk (-6 hod.) a ruský jazyk (-3 hod.), kdežto dosud opomíjené předměty byly posíleny. Společenskovědní předměty byly posíleny o 7 hodin, pracovní vyučování mělo celkovou hodinovou dotaci 19 hodin a plnilo tak roli hlavního elementu polytechnického vzdělání. Posíleny byly také technické a esteticko-výchovné předměty, což ve svém důsledku vedlo k tomu, že se alespoň v učebních plánech dosáhlo relativní vyváženosti.¹²³

Zaměříme-li se ještě podrobněji na 2. stupeň ZDŠ, zjistíme, že velice významně bylo rozšířeno také nepovinné vyučování, do jehož nabídky patřily např. kurz šití a vaření, sborový zpěv, praktika z přírodopisu/fyziky/chemie, či sportovní hry.

V linii středního vzdělávání, ve které jsme jako porovnávaný subjekt zvolili gymnázium a jemu podobné typy škol, se v tomto období musíme věnovat střední všeobecně vzdělávací škole (SVVŠ), která byla tříletá a nahrazovala dosavadní tři poslední ročníky „jedenáctiletky.“ Shrnutí výsledného efektu vzdělávání na tomto typu škol nabízí např. Váňová: „*Na teoretickou výuku ve škole navazovala praxe (jeden den v týdnu ve školním roce a tři týdny o prázdninách). Absolvent SVVŠ měl spolu s maturitním vysvědčením získat výuční list, který ho opravňoval ke kvalifikovanému výkonu nějakého dělnického povolání. Zmíněná idea však v praxi ztroskotala. ...*“¹²⁴

Od roku 1968 pak můžeme opět porovnávat obsahovou stránku výuky na gymnáziích, která nahradila SVVŠ a svou délkou a charakterem studia navázala na tradiční pojetí gymnaziálního vzdělávání. Obsah a charakter gymnaziálního vzdělávání vymezovala Vyhláška ministerstva školství České socialistické republiky č. 103/1969 Sb., o organizaci gymnasií a studia na nich (pro Slovensko vyhláška č. 104/1969 Sb.), která jej v §3 Obsah studia vymezovala následovně:

¹²² KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 87.

¹²³ Tamtéž, s. 89-90.

¹²⁴ VÁŇOVÁ, R. Školský systém v českých zemích – Vývoj a současný stav. In VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele*. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0. s. 86.

(1) *Studium na gymnasiu poskytuje úplné střední všeobecné vzdělání, a to jazykové, společenskovední včetně základů filosofie, vzdělání v matematice a přírodních vědách, jakož i estetickou a tělesnou výchovu.*

(2) *Studium na gymnasiu se od prvních ročníků člení na větev humanitní a přírodovědnou. Na humanitní větvi mohou být zřizovány třídy s rozšířeným vyučováním klasickým jazykům a na přírodovědné větvi třídy se zaměřením na matematiku a fyziku, chemii a biologii, programování a obsluhu počítačích strojů. Na obou větvích lze zřídit třídy s rozšířeným vyučováním moderním jazykům, hudební výchově, výtvarné výchově a s rozšířenou tělesnou výchovou a brannou přípravou.¹²⁵*

V této podobě fungovala gymnázia de facto až do vydání nového školského zákona v roce 1978. Z hlediska obsahového lze tvrdit, že se gymnázia do jisté míry vracela k tradici předválečného gymnaziálního školství, což lze označit jako krok pozitivní.

5.4 Vzdělávání učitelů

V prvních letech tohoto období se příprava a vzdělání učitelů odehrávala především na pedagogických institutech a prošla zde již dříve avizovanými změnami. Nová koncepce vzdělávání učitelů na pedagogických institutech zaváděná od roku 1962 vycházela z nově pojatého studijního směru – učitelství pro ZDŠ, který v sobě sjednocoval přípravu učitelů 1. a 2. stupně. V rámci této koncepce se učitelé 1. stupně připravovali zároveň pro výuku jednoho předmětu na 2. stupni, kdežto učitelé 2. stupně se na výkon svého povolání připravovali v rámci dvouoborového studia. Zcela specifická pak byla podoba státní závěrečné zkoušky, která se skládala nadvakrát – první část po skončení tříletého studia (pedagogika, odborné zkoušky), druhá (obhajoba diplomové práce) po skončení povinné jednoleté řízené praxe.¹²⁶

Mezníkem pro vzdělávání učitelů bylo nepochybně přijetí Zákonného opatření předsednictva Národního shromáždění č. 166/1964, o pedagogických fakultách, které opětovně zřizovalo pedagogické fakulty a navazovalo tak na počátky vývoje těchto vzdělávacích a vědeckých pracovišť před jejich zrušením v roce 1953. Z hlediska formy vzdělávání učitelů převzaly pedagogické fakulty systém fungující na pedagogických institutech. První změny přišly až v roce 1967, kdy byla zrušena řízená praxe a studium učitelství pro ZDŠ bylo prodlouženo na 4 roky. V dalších letech se pak osamostatnilo studium

¹²⁵ Vyhláška ministerstva školství České socialistické republiky č. 103/1969 Sb., o organizaci gymnasií a studia na nich, ze dne 29. července 1969, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1969, částka 34, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1969/sb34-69.pdf>, dne 18.11. 2010.

¹²⁶ VÁŇOVÁ, R.. Vývoj učitelského vzdělání po roce 1945. In SOMR, M. a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha : SPN, 1987. ISBN 14-601-87. s. 284.

pro 1. stupeň a došlo také ke zrušení přípravy pro výuku na stupni druhém. Zároveň se objevily nové studijní obory i formy studia (postgraduální studium).

5.5 Vzdělávání a výchova kádrů

Dosud jsme mohli pozorovat, že období let 1960-1978 přineslo (vyjma některých normalizačních opatření) celou řadu pozitivních změn a tento trend se projevil i v oblasti vzdělávání a výchovy kádrů, resp. pracujících. O významu této složky vzdělávání svědčí i fakt, že byla problematika vzdělávání pracujících na rozdíl od předchozích období rozpracována ve školském zákoně, kde jsou příslušné formy zahrnuty do konceptu vzdělávací soustavy a o studiu při zaměstnání se zde hovoří jako o nedílné součásti výchovného a vzdělávacího systému vyspělé socialistické společnosti. Konkrétně uzákonil školský zákon tyto formy vzdělávání pracujících:

Střední škola pro pracující

(1) Střední škola pro pracující doplňuje a rozšiřuje odbornou kvalifikaci a všeobecné a polytechnické vzdělání pracujících, kteří mají vzdělání na úrovni základní devítileté školy a buď s úspěchem vykonali závěrečnou učňovskou zkoušku, nebo byli po dobu stanovenou prováděcími předpisy v pracovním poměru, nebo po tuto dobu pracovali jako členové jednotného zemědělského družstva nebo ve výrobních družstvech; poskytuje jim úplné střední vzdělání. Absolvování střední školy pro pracující opravňuje ke studiu na vysoké škole.

§ 13 Podnikové technické školy

(1) Podnikové technické školy poskytují pracujícím, kteří jsou vyučeni v určitém oboru, střední odborné, popřípadě úplné střední odborné vzdělání, potřebné vzdělání všeobecné a speciální znalosti v příslušném oboru.

§ 14 Podnikové instituty

(1) Podnikové instituty poskytují pracujícím, kteří dosáhli středního odborného nebo úplného středního odborného vzdělání a mají víceletou odbornou praxi, vyšší odborné vzdělání speciálně zaměřené pro určitý obor a potřebné vzdělání všeobecné.

§ 17 Dlouhodobé a ostatní kursy závodní školy práce

(1) Dlouhodobé kursy závodní školy práce poskytují pracujícím, zejména věkově starším, speciální odborné vzdělání pro výkon nižších technických a ekonomických funkcí.

(2) Ostatní kursy závodní školy práce prohlubují a rozšiřují odbornou kvalifikaci a specializaci pracujících.

§ 18 Vzdělávací zařízení společenských organizací

*Vzdělávací zařízení společenských organizací prohlubují a rozšiřují vzdělání pracujících, zejména svých členů.*¹²⁷

Tento komplexní systém vzdělávání pracujících měl své opodstatnění z toho důvodu, že cílem bylo neustále zvyšovat počty pracujících, kteří studují při zaměstnání a zvyšovat tak kvalifikovanost a vzdělanost dělnické třídy. Kam až tyto plány sahaly, ukazuje následujících citace vize vzdělávání pracujících z XII. sjezdu KSČ: „*Cílevědomě a plánovitě zajišťovat studium pracujících při zaměstnání tak, aby se v letech 1970-1975 přibližně polovina pracujících vzdělávala při zaměstnání.*“¹²⁸ Ačkoli ještě nemůžeme hovořit o dovršení vývoje, lze říci, že vzdělávání pracujících, resp. dospělých je v období let 1960 – 1978 natolik rozvinuté a rozšířené, že je možné jej rozdělit do tří okruhů: 1. výchova a vzdělávání dospělých ve školské soustavě; 2. výchova a vzdělávání pracovníků v organizacích a 3. mimoškolská výchova a vzdělávání dospělých.

Dosud jsme věnovali pozornost především vzdělávání pracujících ve školských zařízeních, protože právě jí byl v minulosti věnován největší díl pozornosti (i když již tehdy existovaly a rozvíjely se i zbylé dvě formy) a to proto, že měla a má nejmarkantnější výsledky. Jak již bylo řečeno, byla realizace výchovy a vzdělávání pracujících začleněna přímo do školského zákona, což výrazně usnadnilo její organizaci. V praxi probíhalo na několika úrovních především jako studium při zaměstnání na středních školách, studium při zaměstnání na vysokých školách, pomaturitní studium a postgraduální studium. Specifickou formou studia pak byly jednoleté internátní střední školy (studiu předcházelo ještě absolvování půlroční „přípravky“), které poskytovaly úplné střední vzdělání a byly zakončeny maturitní zkouškou, což jejich absolventy opravňovalo ke studiu na vysoké škole.¹²⁹

Další forma vzdělávání – vzdělávání a výchova pracujících v organizacích - mající základ ve vládním nařízení č. 264/1966 Sb., o podnikovém vzdělávání pracujících měla za cíl zvyšování kvalifikace pracovníků v daném oboru. Jednalo se jednak o vzdělávání dělníků a jednak o vzdělávání technickohospodářských pracovníků, zvýšením jejichž kvalifikace mělo

¹²⁷ Zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon), ze dne 15. prosince 1960, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1960, částka 82, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1960/sb82-60.pdf>, dne 22.11. 2010.

¹²⁸ KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77. s. 91.

¹²⁹ Nutno podotknout, že vzhledem k tomu, že studenti tohoto typu školy museli za jeden rok zvládnout učivo celé střední školy, se jednalo o velice intenzivní a náročnou formu studia.

dojít k zefektivnění a zintenzivnění výroby. Poslední oblast, tj. mimoškolní, resp. zájmová výchova a vzdělávání měla de facto doplňkovou funkci a měla být *protiváhou vzdělání kvalifikačního*.¹³⁰

Hovořit o vzdělávání kádrů v letech 1960-1978 je ve své postati zúžení záběru této specifické odnože vzdělávací soustavy. Zatímco v předchozích letech bylo vzhledem k pozornosti a realizaci této formy vzdělávání a výchovy toto označení relativně správné, v období let 60. a 70. už je vhodnější hovořit spíše o vzdělávání dospělých. Důvodem je provázanost jednotlivých složek, které bylo dosaženo až v tomto období a jejichž další vývoj byl již neodmyslitelně propojen. Jako pozitivní krok lze hodnotit včlenění jednotlivých forem vzdělávání dospělých do školského zákona a to nikoli v obecné, ale konkrétní podobě. Na základě posouzení jednotlivých kroků, které byly v této oblasti učiněny, lze konstatovat, že právě v období let 1960 -1978 došlo k naplnění základních cílů této sféry vzdělávacího systému a položení základů pro její další vývoj.

5.6 Shrnutí

Porovnáme-li období let 1960 – 1978 s předchozími obdobími, musíme konstatovat, že se jednalo nejenom o období časově nejdelší, ale především o období pro školství zatím nejpříznivější. Jedná se totiž o období poučení se a nápravy předchozích chyb, což se projevilo kladně ve všech oblastech – došlo k přestavbě školského systému a znovuzřízení jak gymnázií, tak pedagogických fakult, což zcela nesporně přispělo ke zkvalitnění vzdělávání v Československu. Poprvé bylo dosaženo relativní vyváženosti v obsahu vzdělávání a postupně také ke zkvalitnění přípravy učitelů. V neposlední řadě se také podařilo realizovat jeden z pilířů celého jednotného školství, a to vytvořit ucelený systém vzdělávání dospělých, který tak přispíval ke komplexní péči a výchově „socialistického člověka.“

¹³⁰ Kol. autorů. Školství v Československé socialistické republice. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČR, 1982, s. 68

6. OBDOBÍ LET 1978 - 1989

6.1 Charakteristika doby, základní východiska

Období let 1978 -1989 je obdobím specifickým. Vzhledem k dalšímu dějinnému vývoji je to poslední období socialistického Československa, a tak všechny změny, ke kterým v tomto časovém horizontu došlo, znamenaly de facto završení vývoje socialistického školství jako celku. Z toho důvodu bude specificky koncipovaná i následující kapitola, jejímž cílem již nebude popisovat jednotlivé elementy vzdělávacího systému, jak tomu bylo v předchozích kapitolách, ale zaměří se na souhrnný přehled finální podoby školského systému pokud možno se všemi jeho atributy.

Vzhledem k faktu, že školská politika konce 70. a celých 80. let vycházela převážně z několikrát zmiňovaného dokumentu "Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy" a školská soustava byla vytvořena na základě zákonů z něho vyplývajících – jsou dobová východiska de facto daná. Z toho důvodu se v tomto ohledu zaměříme již jen na sledování usnesení dvou posledních sjezdů KSČ, což by mělo přinést informace o plnění dříve stanovených cílů.

Prvním sjezdem, jehož závěry budeme sledovat, byl XVI. sjezd KSČ konaný ve dnech 6. - 10. dubna 1981 v Praze. V usnesení XVI. sjezdu byly pro školství v horizontu let 1981 stanoveny kromě jiných i tyto úkoly: „*Mimořádnou pozornost věnovat prohlubování systému výchovy k vědeckému světovému názoru, proletářskému internacionalismu a socialistickému vlastenectví; k tomu zvýšit součinnost škol se SSM i dalšími společenskými organizacemi. ... Zvláštní pozornost v příslušných resortech a KNV věnovat obsahové a organizační přestavbě učňovského školství, spojené s vytvářením sítě středních odborných učilišť, která jsou základnou výchovy nové směny dělnické třídy. ... Přednostně rozvíjet technické směry studia a učební obory pro přípravu kvalifikovaných kádrů, posílit výuku jejich profesní dovednosti.*“¹³¹ Z těchto vybraných pasáží lze soudit, že ani v 80. letech se důraz na dělnickou třídu a kádry nezměnil, i když v dané části zprávy se v souvislosti s tím často hovoří o hospodářských a ekonomických potřebách. Z toho lze dovodit, že v 80. letech nebyl již důraz kladený na dělnickou třídu a kádry motivován třídním bojem, ale spíše ekonomickými a hospodářskými potřebami.

¹³¹ Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981-1985, usnesení XVI. sjezdu KSČ, ze dne 10. dubna 1981, In *XVI. sjezd KSČ*, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1981. ISBN 25-088-81. s. 404-405.

Druhým a zároveň posledním řádným sjezdem KSČ¹³² byl XVII. sjezd KSČ konaný ve dnech 24. - 28. března 1986. Obsah jednání tohoto sjezdu je do jisté míry mimořádný, protože nabízí celou řadu informací jak o dosavadním vývoji školství a jeho budoucích úkolech a perspektivách pro příštích pět let, tak vůbec poprvé také o cílech školství do roku 2000. Z jedné ze zpráv sjezdu se dozvídáme o tom, co bylo v předchozím období pro rozvoj školství uděláno – např.: *„Rozvojem předškolních zařízení a zkvalitňováním jejich výchovného působení se zlepšila připravenost dětí na povinnou školní docházku... Zavedením povinné desetileté školní docházky pro veškerou mládež byly vytvořeny lepší podmínky pro všestranný rozvoj osobnosti žáků, pro jejich další vzdělávání na středních školách. ... Na gymnáziích se prohloubila úroveň teoretických znalostí studentů, zavedením odborných předmětů se zlepšila jejich připravenost pro uplatnění v praxi. Nejvýraznější změny byly uskutečňovány v přípravě mládeže na dělnická povolání ve středních odborných učilištích. Byla dobudována jejich síť tak, aby byla pokryta potřeba kvalifikovaných dělníků pro všechna odvětví národního hospodářství.“*¹³³ V neposlední řadě je v hodnocení zmiňováno také zvýšení vzdělanosti populace.

Tato zpráva však není jen pozitivní, ale upozorňuje i na nedostatky, které je třeba odstranit. Jako hlavní problémy školství pojmenovává např.: málo účinné výchovné působení škol, nedostatky v uplatňování diferencovaného přístupu k žákům, příliš náročný a věku neodpovídající obsah osnov některých předmětů, nízká úroveň výuky jazyků, nejednotné působení školy a dalších společenských organizací a pracovních kolektivů a další. V závěru kapitoly školství je pak naopak vyzdvihováno zvýšení úrovně vysokých škol především ve vztahu k praxi a zavádění vědeckotechnických poznatků do praxe. Zdá se, že i přes nesporný pokrok bylo stále na čem pracovat, a tak se nyní zaměříme na cíle a úkoly, které byly výstupem z jednání sjezdu.

Pro léta 1986-1990 byly mimo jiných stanoveny následující úkoly: *„Rozšiřovat audiovizuální a mikropočítačovou techniku a výrobu výukových programů. ... Rozšiřovat vědeckou činnost na vysokých školách. Vybudovat nejméně 75 tisíc m² výukových ploch, více než 3 tisíce lůžek v kolejích a menzy s kapacitou téměř 30 tisíc podávaných jídel denně. ... V procesu výchovy a vzdělávání současně formovat marxisticko-leninský světový názor, upevňovat socialistické vlastenectví a proletářský internacionalismus. Co nejúčinněji*

¹³² V období do konce roku 1989 se totiž sice ještě jeden sjezd konal a to ve dnech 20. – 21. prosince 1989, ale tento sjezd je řazen mezi sjezdy mimořádné (stejně jako sjezd KSČ konaný v srpnu 1968).

¹³³ Zpráva ÚV KSČ o plnění závěrů XVI. sjezdu strany. In *XVII. sjezd KSČ*, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1986. ISBN 25-092-86. s. 127.

uplatňovat jednotné působení výchovných činitelů společnosti, tj. školy, rodiny, pracovních kolektivů, společenských organizací a hromadných sdělovacích prostředků.“¹³⁴ Z usnesení sjezdu vyplývá, že ačkoli se uvažování delegátů výrazně posunulo směrem k modernizaci a materiálnímu zajištění fungování školské soustavy, ideologické hledisko zde bylo stále silně přítomno. Zbývá dodat poslední informaci z jednání XVII. sjezdu a to formulaci jediného cíle pro vývoj školství do roku 2000, kterým *bylo dosáhnout kvalitativního zlepšení ve školství, zdravotnictví a sociální péči. Vytvářet příznivější podmínky pro výchovu a harmonický rozvoj mladé generace, realizaci programu dalšího rozvoje československé vzdělávací soustavy zvýšit o polovinu počet pracovníků s vysokoškolským a středoškolským vzděláním.*¹³⁵ Touto formulací se zároveň uzavírá přehled dobových východisek a plánů a nyní přistoupíme k nástinu vývoje legislativy a jejího odrazu na podobu československé vzdělávací soustavy.

6.2 Školský zákon 1978 a 1984 a podoba vzdělávací soustavy v poslední fázi socialistického školství

V kapitole věnované létům 1960-1978 bylo naznačeno, že teprve v tomto období byl nastoupen „správný“ směr pro formování československé vzdělávací soustavy, což bylo završeno v roce 1976 přijetím a počátky realizace nové koncepce obsažené v dokumentu nazvaném "Další rozvoj československé výchovně vzdělávací soustavy". Právní přestavba školského systému započala přijetím řady zákonných předpisů v roce 1978. Prvním opatřením byla změna § 24 Ústavy z roku 1960 a to tak, že první věta článku 24 odst. 2 se nahradila tímto zněním: *„Právo na vzdělání se zajišťuje bezplatně soustavou základních, středních a vysokých škol. Školní docházka veškeré mládeže je povinná po dobu, kterou stanoví zákon Federálního shromáždění.“*¹³⁶ Zákonný rámec pro přestavbu školského systému pak této koncepci poskytl především zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, který do školské politiky vnášel cíl *vytvořit podmínky pro postupné zavádění středního vzdělání a úplného středního vzdělání veškeré mládeži.*¹³⁷

¹³⁴ Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1986-1990 a výhled do roku 2000, usnesení XVII. sjezdu KSČ, ze dne 28. března 1986, In *XVII. sjezd KSČ*, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1986. ISBN 25-092-86. s. 468.

¹³⁵ Tamtéž, s. 435.

¹³⁶ Zákon č. 62/1978 Sb., Ústavní zákon, kterým se mění článek 24 odstavec 2 Ústavy Československé socialistické republiky, ze dne 21. června 1978, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1978, částka 14, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1978/sb14-78.pdf>, dne 25.11. 2010.

¹³⁷ Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, ze dne 21. června 1978, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1978, částka 14, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1978/sb14-78.pdf>, dne 25.11. 2010.

Hned na úvod je třeba poznamenat, že tento zákon na rozdíl od předchozí praxe ponechával po určitou dobu v souběhu systém starý a nový, což činí situaci ve školství poněkud nepřehlednou. Jako důkaz této dvoukolejnosti může posloužit např. ustanovení paragrafu §34 odst. 2 týkající se povinné školní docházky: *Povinná školní docházka pro žáky základní školy trvá deset let. Povinná školní docházka pro žáky základní devítileté školy trvá devět let.*¹³⁸ Stejně komplikovaná byla situace i v oblasti získaného stupně vzdělání, které bylo možné získat celou řadou kombinací a bylo odvislé i od roku započetí školní docházky / studia na střední škole (viz blíže §31-32 zákona). Jediným nepodmíněným ustanovením tak bylo získání úplného středního vzdělání, které dle zákona poskytují střední školy, na kterých se studium ukončuje maturitní zkouškou a získává se vykonáním maturitní zkoušky.

Budeme-li se zabývat tím novým, co zákon do školského systému přinášel, musíme začít u nového druhu školy - základní školy. Základní škola byla osmiletá, rozdělená na první (1. -4. roč.) a druhý stupeň (5. -8. roč.). Novinkou také bylo, že ukončením základní školy nesplnil žák povinnou školní docházku, kterou musel dokončit až na některé ze středních škol. Dalším novým typem školy, který tento zákon zaváděl, bylo střední odborné učiliště, které poskytovalo jak střední vzdělání ve dvouletých a tříletých oborech zakončených závěrečnou učňovskou zkouškou, tak úplné střední vzdělání ve čtyřletých oborech zakončených maturitní zkouškou.¹³⁹ Studium čtyřletých oborů tak zároveň připravovalo a opravňovalo studenty ke studiu na vysokých školách.

Soustavu středních škol podle zákona z roku 1978 dále tvořily gymnázia, střední odborné školy, konzervatoře, střední školy pro pracující, odborná učiliště a učňovské školy. Forma studia ani výstupy se v případě uvedených druhů škol v podstatě nezměnily¹⁴⁰, a tak poslední novinkou týkající se základní soustavy středních škol bylo uzákonění čtyřletých učebních oborů ukončených maturitní zkouškou, které měly být součástí nabídky studijních oborů na odborných učilištích a učňovských školách. Zákon dále umožňoval realizovat doplňující pomaturitní studium, studium jednotlivých předmětů a již standardní formu studia při zaměstnání.

¹³⁸ Tamtéž, navíc různě dlouhá docházka byla stanovena i pro školy pro mládež vyžadující zvláštní péči a to v rozmezí 8-11 let podle druhu školy.

¹³⁹ Součástí maturitní zkoušky na středním odborném učilišti byla i závěrečná učňovská zkouška.

¹⁴⁰ Jako nedílná součást výchovy a vzdělávání na gymnáziích, odborných školách a středních odborných školách byla uzákoněna provozní praxe žáků, stejně jako pro žáky starší patnácti let společensky prospěšná práce.

V porovnání se školským zákonem z roku 1960 se také velice výrazně konkretizovala oblast vzdělávání ve školách pro mládež vyžadující zvláštní péči, mezi které patřily základní školy, střední školy, zvláštní školy a pomocné školy. Vzdělání získané na základních školách a středních školách pro mládež vyžadující zvláštní péči mělo být rovnocenné vzdělání získanému na ostatních školách, školy zvláštní a pomocné již měly svá specifika. Zvláštní škola měla *vzdělávat žáky s takovými rozumovými nedostatky, pro které se nemohou s úspěchem vzdělávat na ostatních školách*¹⁴¹ a vyučování zde probíhalo podle rozdílných učebních osnov (v závislosti na rozumové vyspělosti žáků). Po ukončení zvláštní školy se její absolventi dále připravovali na výkon povolání ve zvláštních učebních oborech na zvláštním odborném učilišti. Získávali tak střední vzdělání v rozsahu odpovídajícím jejich schopnostem.

Posledním typem byly pomocné školy, které *poskytovaly základy vzdělání obtížně vzdělatelným žákům s takovými nedostatky rozumového vývoje, pro které se nemohou vzdělávat ani ve zvláštní škole*.¹⁴² Tyto školy již de facto neposkytovaly žádný konkrétní stupeň vzdělání, ale zaměřovaly se na vypěstování návyků sebeobsluhy, osobní hygieny a na rozvíjení základních pracovních dovedností s předměty denní potřeby.

Stejně jako školský zákon z roku 1960 umožňoval i tento zákon v zájmu zefektivnění péče o výchovu a vzdělání mládeže zřizování škol s celodenní výchovou, internátních škol a dalších součástí škol typu školní družina, školní klub, školní knihovna a jiné. Novinkou bylo nyní oficiální uzákonění diferenciací žáků ve formě tříd a dokonce i škol pro nadané a talentované žáky. V závěrečných ustanoveních pak byly stanoveny termíny pro zánik „starých“ typů škol, tak aby od roku 1984 fungoval již výhradně systém nový. V roce 1978 pak byly v rámci přestavby školského systému přijaty ještě zákony ČNR č. 76/1978 Sb. a SNR č. 78/1978 Sb., o školských zařízeních a zákony ČNR č. 77/1978 Sb. a SNR č. 79/1978 Sb., o státní správě ve školství.

Na tato opatření navázal v roce 1984 nový školský zákon – zákon č. 29/1984 Sb., který definitivně ukončil ono přechodné období existence dvou systémů a uzákonil existenci jediného školského systému. Ačkoli to tehdy nebylo známo, stanovil tak zároveň poslední a finální podobu socialistického školství. Byla tak zavedena desetiletá povinná školní docházka

¹⁴¹ Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, ze dne 21. června 1978, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1978, částka 14, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1978/sb14-78.pdf>, dne 25.11. 2010.

¹⁴² Tamtéž.

a uzákoněna konečná podoba soustavy základních a středních škol tvořené základními školami, středními odbornými učitelišti, gymnázii, středními odbornými školami a školami pro mládež vyžadující zvláštní péči.

Jelikož byla většina ustanovení shodná se zákonem č. 63/1978 Sb., zaměříme se pouze na to, co bylo nové, eventuelně jinak koncipované. Takovou novinkou, resp. nově pojatým elementem vzdělávání je např. praktické vyučování, které terminologicky nahradilo dosavadní „provozní praxi“ a jehož formy byly školským zákonem konkretizovány na odborný výcvik, cvičení, učební praxi a odbornou (uměleckou) praxi. Terminologicky shodné, ale obsahově různé je naopak ustanovení týkající se společensky prospěšné práce, která již (až na výjimečné případy) není určena mládeži starší patnácti let, nýbrž je součástí výchovy a vzdělávání žáků středních škol a žáků zvláštních odborných učilišť, kteří splnili povinnou školní docházku, a je nově organizována na zásadě dobrovolnosti.

Zákonem bylo dále stanoveno, že ve školách se vyučuje podle učebních plánů a učebních osnov a používá se učebnic a učebních textů, jejichž schvalování je v kompetenci ministerstev školství. Ani tento zákon neopomíjí téma rozvíjení mimořádného nadání a talentů žáků s tím, že kromě zřizování tříd a škol pro nadané žáky uzákonil školský zákon z roku 1984 také možnost dřívějšího ukončení základní školy či studium podle individuálního plánu, což byla v dosavadní československé školské politice nesporná inovace. Na školský zákon pak navázaly novely zákonů ČNR a SNR o školských zařízeních a zákonů o státní správě ve školství, čímž bylo budování finální podoby československé vzdělávací soustavy dokončeno.

Změny se nevyhnuly ani oblasti vysokých škol, kterou ani zákony z roku 1978 ani nový školský zákon z roku 1984 de facto nepostihovaly a to z toho důvodu, že měly být řešeny samostatným zákonem, na kterém se na konci 70. let pracovalo. Tímto předpisem byl zákon č. 39/1980 Sb., o vysokých školách, ze dne 10. dubna 1980, který stejně jako výše zmiňované normy dovršil vývoj vysokoškolské sféry socialistického vzdělávacího systému. Dle tohoto zákona byly vysoké školy státními rozpočtovými organizacemi a dělily se na vysoké školy univerzitního směru, vysoké školy technického směru, vysoké školy ekonomického směru, vysoké školy zemědělského směru a vysoké školy uměleckého směru. Chod vysokých škol byl z velké části podřízen ministerstvu školství, které mělo v oblasti koncepčního řízení vysokých škol a dohledu nad nimi rozsáhlé pravomoci.

Studium na vysokých školách je organizováno jako studium řádné nebo jako studium mimořádné, a to podle ročníků a semestrů. Řádné studium bylo realizováno již standardními formami - tj. studiem denním nebo při zaměstnání. Studium při zaměstnání bylo dle zákona

možné absolvovat také standardně, formou dálkového nebo večerního studia - co však bylo nové, byla možnost plnění studijních povinností řádného studia podle individuálního studijního plánu. Za mimořádné studium bylo považováno *studium jednotlivých studijních předmětů na jedné fakultě nebo vysoké škole nebo na více fakultách nebo vysokých školách*¹⁴³, které mohlo být realizováno např. jako doplňující a rozšiřující studium a kursy pro zvyšování kvalifikace pracujících. Takové studium neposkytovalo vysokoškolské vzdělání.

Standardní studium na většině vysokých škol, vyjma vysokých škol a fakult v lékařských a veterinárních studijních oborech¹⁴⁴, se ukončovalo vykonáním státní závěrečné zkoušky. V návaznosti na to mohli absolventi vysokých škol, kteří ukončili studium státní závěrečnou zkouškou, vykonat ještě státní rigorózní zkoušku a získat tak příslušný titul. Zákon o vysokých školách doplnil poslední díl nástinu legislativy vytvářející konečnou podobu socialistického vzdělávacího systému. V následující kapitole se pokusíme shrnout, jak vypadal onen systém jako celek a k čemu tedy dospělo československé jednotné školství po 40 letech vývoje.

6.3 Výchovně vzdělávací soustava ČSSR

Přestože legislativní činnost v oblasti školství v žádném případě neustala a výše charakterizovaný systém byl i v dalších letech v určitých aspektech modifikován, jádro vzdělávací soustavy zůstalo stejné a právě tomu se bude věnovat tato kapitola. Na úvod si shrňme základní parametry školského systému po roce 1984: Na základě školského zákona z roku 1984 a dalších zákonů a jiných právních dokumentů byla výchova a vzdělávání v Československu realizována v jednotném systému škol a školských zařízení, ve kterých se vyučovalo na základě jednotných osnov, učebních plánů i učebnic. Vyučovacími jazyky byly čeština a slovenština, ale ze zákona bylo možné i vzdělávání některých menšin v jejich mateřštině.¹⁴⁵ Vzdělávání bylo koedukované a bezplatné na všech stupních a směrech škol. Základem byla desetiletá povinná školní docházka, kterou žáci plnili absolvováním 8 ročníků základní školy a prvních 2 ročníků střední školy. Na všech stupních i směrech škol byly nedílnou součástí výchovy a vzdělávání ideje marxismu-leninismu a polytechnické vzdělání.

¹⁴³ Zákon č. 39/1980, o vysokých školách, ze dne 10. dubna 1980, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1980, částka 11, dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1980/sb11-80.pdf>, dne 25.11. 2010.

¹⁴⁴ Zde se studium ukončuje vykonáním státní rigorózní zkoušky.

¹⁴⁵ Dle ustanovení § 3 školského zákona bylo toto právo přirknuto občanům maďarské, německé, polské a ukrajinské (rusínské) národnosti.

Předškolní výchova. Předškolní výchovu dítěte měla zajišťovat spolupráce rodiny a předškolních zařízení. V Československém vzdělávacím systému existovaly dva typy předškolních zařízení – jesle a mateřská škola. Jesle fungovaly jako dětská výchovná zařízení pro děti do 3 let, jejich úkolem bylo kromě výchovy také zdravotní péče a nejspíše z toho důvodu náležela správa a řízení těchto zařízení do díkce ministerstev zdravotnictví. Prvním školským zařízením spadajícím pod díkci ministerstev školství tak byla „až“ mateřská škola, což bylo taktéž předškolní zařízení určené pro děti od 3 do 6 let, jehož prioritním úkolem bylo zajištění všestranného rozvoje dětí a jejich příprava na vzdělávání v základní škole. Nutno dodat, že obě zařízení existovala zpočátku odděleně, nicméně v pozdějších letech byla (především na sídlištích) budována smíšená zřízení.

Zajímavým údajem je bezesporu údaj o kvantitativním vývoji mateřských škol, ze kterého je patrný výrazný nárůst počtu těchto zařízení. Dle dostupných statistik existovalo ve školním roce 1945/46 celkem 2509 mateřských škol pečujících o 109 241 dětí; v roce 1948/48 to již bylo 4664 škol na 205 416 dětí - až se nakonec číselné údaje zastavily v roce 1988/89 na počtu 7 351 škol vychovávajících 404 612 dětí.¹⁴⁶ V řeci čísel došlo bezesporu k nárůstu v obou sledovaných hodnotách, což lze však režimu přičíst k dobru pouze částečně. Na zvýšení počtu mateřských škol se totiž podíleli i sami občané v tzv. akcích Z, tj. vlastní neplacenou pracovní činností vyhlášenou jako výpomoc v oblastech, kde státní či obecní správa tyto úkoly nezvládala. Na nárůstu počtu dětí v těchto zařízeních měl zase svůj podíl populační růst, o čemž svědčí i údaje z 90. let, kdy počty zařízení i dětí klesají. Důležitější je proto spíše následující údaj o počtu dětí začleněných do předškolní výchovy – tak např. z celkové populace dětí ve věku 3-6 let (před zahájením povinné školní docházky) to bylo v roce 1960/61 přibližně 38% dětí, ale koncem 80. let již kolem 90% dětí.¹⁴⁷ Tento údaj již koresponduje se závěrem, že se úroveň péče o předškolní děti během čtyř desetiletí vývoje předškolní výchovy výrazně zvýšila. O tom, že tomu tak opravdu bylo, svědčí i následující závěr z jedné stati navazující na výše uvedené statistické údaje, kterým zároveň hodnotím tohoto stupně vzdělávací soustavy uzavřeme: *Přičteme-li k tomu všeobecně uznávanou*

¹⁴⁶ Výsledný statický přehled je kombinací údajů z následujících tří publikací: Školství v Československé socialistické republice. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČSR, 1982, s. 78; 40 let československého školství. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČSR, 1985, s. 15; a Historická ročenka školství/stručná ročenka školství v ČR 1953/54 – 1997/98. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1998. ISBN 80-211-0291-8. s. 9.

¹⁴⁷ PRŮCHA, J. Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989. In KOCIAN, J. a kol. *Slovníková příručka k Československým dějinám 1948-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Kap. X. Věda, školství, kultura a sport, s. 9.

vysokou kvalitu fungování předškolní výchovy v tehdejší Československu, je nutno hodnotit předlistopadový vývoj v této složce vzdělávacího systému jako pozitivní. ¹⁴⁸

Základní vzdělávání. Jak již bylo zmíněno výše, probíhalo základní vzdělávání (a další výchova) na osmileté základní škole dělicí se na 2 stupně po 4 ročnících, čímž si žáci zároveň plnili prvních 8 let z desetileté povinné školní docházky. Pokud bychom měli hodnotit obsah výchovy a vzdělávání na základní škole, museli bychom konstatovat, že byl značně polytechnický s důrazem na přírodní vědy a praktické pracovní činnosti. Významné místo pro určitou seberealizaci žáků měly v posledních dvou ročnících volitelné předměty, stejně jako nepovinné či zájmové kroužky. V tomto kontextu nesmíme opomíjet ani tzv. součásti školy typu školní družina a školní klub, kde část těchto aktivit probíhala, stejně jako výrazný podíl Pionýrské organizace, která se na výchově a vzdělávání na základních školách taktéž velkou měrou podílela. Z obecného hlediska bylo zavedení jednotného školství znamenající pro základní školství vytvoření jednotného 2. stupně krokem pozitivním, protože tak došlo k vytvoření určitého standardu základního vzdělání. Na druhou stranu musíme brát v potaz, že i na základních školách byl tento koncepční krok devalvován ideologickými zásahy do obsahu učiva, nevyváženým posilováním určitých vzdělávacích oblastí a prostupováním politiky do škol.

Středoškolské vzdělávání. Tento typ vzdělání poskytovaly v posledním období socialistického školství tyto druhy škol: gymnázium, střední odborné učiliště a střední odborná škola (a konzervatoře). Obecně můžeme konstatovat, že klíčovými prvky této soustavy byla jednak gymnázia – reprezentující všeobecné vzdělávání, a jednak střední odborné učiliště, reprezentující model pro vzdělání kvalifikační. Právě na analýze jejich vývoje lze pak dle mého názoru stanovit obecné závěry popisující výsledný efekt již zmíněných reforem školského systému. V případě gymnázií došlo jak k jejich zrušení, tak k výrazným zásahům do jejich obsahu vzdělávání, nicméně nakonec byla jejich existence obnovena a obsah se de facto přiblížil tomu původnímu. Lze říci, že ve výsledku se pouze ověřil význam existence všeobecně vzdělávacího gymnázia a jeho přínosu pro vzdělávací soustavu. V případě středního odborného učiliště byl tento typ školy v podstatě posledním vývojovým druhem školského zařízení tohoto typu s tím, že během předchozích období se

¹⁴⁸ PRŮCHA, J. Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989. In KOCIAN, J. a kol. *Slovníková příručka k Československým dějinám 1948-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Kap. X. Věda, školství, kultura a sport, s. 9. Průcha k tomuto tvrzení dodává, že jej lze doložit jak kvantitativními, tak kvalitativními komparacemi s daty, jež dnes vykazují země Evropské unie, které významně podporují předškolní výchovu.

taktéž experimentovalo s různými variantami škol. Co do studijních oborů nabízela učiliště jak maturitní, tak nematuritní obory, což plně naplňovalo cíle stanovené pro tuto oblast na počátku socialistické éry školství. Určitým negativem se v souvislosti se středními odbornými učilišti může jevit zavádění maturitních oborů, což byl krok, který ve svém důsledku (především po roce 1989) devalvoval maturitní zkoušku jako celek.

V obecné rovině je nejdůležitějším výsledkem vývoje středoškolského vzdělání nárůst počtu obyvatel se středoškolským vzděláním, který je markantní. Z dostupných statistik tak víme, že zatímco ve školním roce 1953/54 existovalo celkem 678 středních škol pro denní studium, které v témže roce absolvovalo 21 971 studentů, ve školním roce 1988/89 to bylo již 1 229 škol s 133 440 absolventy.¹⁴⁹ Stejně jako na ostatních stupních vzdělávacího systému zde negativní roli sehrála deformace vzdělávacího obsahu a další dobové atributy, mezi něž v případě středního školství musíme zařadit i politickou diskriminaci při přijímání na střední školy.

Vysokoškolské vzdělávání. Systém vysokých škol se, jak již bylo zmíněno výše, členil na vysoké školy univerzitního směru, vysoké školy technického směru, vysoké školy ekonomického směru, vysoké školy zemědělského směru a vysoké školy uměleckého směru. V 80. letech už se jednalo o ustálenou soustavu vysokých škol poskytující standardní vysokoškolské vzdělání v různých směrech a oborech. Co se hodnocení týče, musíme rozlišovat dvě klíčová hlediska – kvantitativní a kvalitativní. Z kvantitativního hlediska došlo k prokazatelnému nárůstu počtu studentů vysokých škol z 33 622 posluchačů denního studia v akademickém roce 1953/54 na 88 113 posluchačů v roce 1988/89. Zároveň došlo ke značné demokratizaci v přístupu k tomuto stupni vzdělání, což se odráželo v sociálním složení posluchačů. Otázka kvality studia na vysokých školách je již spornější, protože ačkoli i zde muselo dojít zákonitě k růstu a v některých oborech jsme již tehdy patřili ke světové špičce, obecné závěry zde tak snadno činit nelze. Obsah studia byl nepochybně ideologicky deformován, přesto vychovávaly vysoké školy řadu odborníků, kteří později získali ve svých oborech věhlas, a proto ani tato deformace neměla, zdá se, takový vliv na výstupy. Abychom však mohli činit opravdu obecně platné závěry, bylo by třeba podrobit tyto aspekty hlubšímu zkoumání.

Co je však nesporné, a tím bychom také tuto tematiku uzavřeli, jsou některé další, dosud nezmiňované údaje o vysokém školství a jeho proměnných. Předně došlo k obratu

¹⁴⁹ Historická ročenka školství/stručná ročenka školství v ČR 1953/54 – 1997/98. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1998. ISBN 80-211-0291-8. s. 11.

v rozvrstvení posluchačů dle studijních směrů, kde bylo původně vedoucí univerzitní vzdělávání předstíženo vysokoškolským vzděláním technického typu.¹⁵⁰ Dále došlo k nárůstu počtu žen studujících na vysokých školách a to z 8 233 posluchaček denního studia v roce 1953/54 na 38 722 posluchaček v roce 1988/89. Do třetice jsme dosud nehovořili ještě o jedné věci, a sice o studiu cizinců na českých vysokých školách. To se rozvíjelo již od 50. let, konkrétně v roce 1953/54 to bylo 444 zahraničních studentů, převážně ze zemí RVHP a také tzv. rozvojových zemí (především afrických států, později Vietnamu a arabských států). I zde došlo ke kvantitativnímu nárůstu, což lze opět považovat za kritérium k pozitivnímu hodnocení vývoje vysokých škol.

Výchova a vzdělávání mládeže vyžadující zvláštní péči. Ačkoli to alespoň dle mého názoru nebylo na veřejnosti tolik prezentováno, měl československý vzdělávací systém rozvinutou i péči o děti a mládež se zvláštními potřebami. Na základě § 28 školského zákona poskytovala školská zařízení pro tento druh mládeže *pomocí zvláštních výchovných a vyučovacích metod, prostředků a forem výchovu a vzdělávání žákům mentálně, smyslově nebo tělesně postiženým, žákům s vadami řeči, žákům s více vadami, žákům obtížně vychovatelným a žákům nemocným a oslabeným, umístěným ve zdravotnických zařízeních...*¹⁵¹;

Povinná školní docházka pro žáky škol pro mládež vyžadující zvláštní péči byla stejně jako u běžných žáků 10 let, s výjimkou pomocné školy (8 let) a škol pro mládež sluchově postiženou a mládež s vadami řeči (11 let). Základními druhy škol byly opět dle školského zákona základní školy pro mládež vyžadující zvláštní péči a střední školy pro mládež vyžadující zvláštní péči; doplněné ještě o zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště a pomocné školy. To však je velice zevrubný nástin sítě těchto škol, která byla o dost širší. Z hlediska druhu „znevýhodnění“ vypadala síť zařízení pro mládež vyžadující zvláštní péči následovně:

1. mládež mentálně retardovaná:

- zvláštní mateřské školy, zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště, pomocné školy

2. mládež sluchově postižená:

- mateřské školy, základní školy, střední odborná učiliště, gymnázia, střední odborné školy

¹⁵⁰ V porovnání akademických roků 1948/49 a 1984/85 je vidět pokles posluchačů škol univerzitního směru z 53,5% na 35,8% a naopak nárůst u technického směru z původních 33% na 46,1% posluchačů, viz Historická ročenka školství/stručná ročenka školství v ČR 1953/54 – 1997/98. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1998. ISBN 80-211-0291-8. s. 22.

¹⁵¹ Zákon č. 29/1984, o soustavě základních a středních škol (školský zákon), ze dne 22. března 1984, publikován ve Sbírce zákonů Republiky Československé, roč. 1984, částka 5, dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1984/zakon_2q.html#castka_5, dne 28.11. 2010.

3. mládež zrakově postižená:

- mateřské školy, základní školy, střední odborná učiliště, gymnázia, střední odborné školy

4. mládež s vadami řeči:

- mateřské školy, základní školy

5. mládež tělesně postižená:

- mateřské školy, základní školy, střední odborná učiliště, gymnázia, střední odborné školy

6. mládež s více vadami:

- mateřské školy, základní školy, zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště

7. mládež obtížně vychovatelná:

- základní školy, zvláštní školy, zvláštní odborná učiliště

8. děti nemocné a zdravotně oslabené:

- mateřské školy při zdravotnických zařízeních, základní školy při zdravotnických zařízeních

Krom těchto školských zařízení sem patřila ještě zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochrany výchovy, tj. diagnostické ústavy, dětské domovy a tzv. zvláštní výchovná zařízení.¹⁵²

Výchova a vzdělávání dospělých / vzdělávání učitelů a výchovných pracovníků. Prvně jmenované se v 80. letech stalo již opravdu nedílnou součástí systému a zajišťovalo de facto celoživotní vzdělávání populace. Realizovalo se již výše jmenovanými formami a i zde můžeme hovořit o úspěšném naplnění počátečních cílů směřujících k zajištění vyšší vzdělanosti a kvalifikovanosti dělnické třídy.

I ve vzdělávání učitelů došlo k dovršení vývoje a to směrem, který byl žádoucí, tj. přípravou budoucích pedagogů a vychovatelů na vysokých školách. Kromě přípravy pedagogických pracovníků pro mateřské školy připravujících se na středních pedagogických školách se totiž všichni ostatní (včetně učitelek a vychovatelek mateřských škol) vzdělávali a připravovali na budoucí povolání na vysokých školách. V rámci studia pak bylo možné volit z následujících oborů: učitelství pro 1. stupeň ZŠ, učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro 2. stupeň ZŠ a střední školy, učitelství pro školy pro mládež vyžadující zvláštní péči, učitelství pro lidové školy umění a učitelství pro mateřské školy a vychovatelství.

V souvislosti se vzděláváním učitelů je třeba opět zmínit nárůst jejich počtu, přičemž z tohoto údaje třeba vyzdvihnout především dvě hlediska. Za prvé je to fakt, že nárůst počtu učitelů pokračoval i v obdobích, kdy se naopak snižoval počet žáků, což vedlo k tomu, že se zákonitě snižoval i průměrný počet žáků připadajících na 1 učitele, což se (jak uvádí Průcha)

¹⁵² Školství v Československé socialistické republice. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČSR, 1982, s. 32 – 38.

považuje za faktor podporující zvýšení kvality vzdělávacích procesů. Dále dodává, že v tomto parametru se předlistopadové školství v Československu dostalo na úroveň stejnou nebo vyšší než měli v 90. letech některé z nejvyspělejších zemí OECD.¹⁵³ Druhým specifickým aspektem vyplývajícím z nárůstu počtu učitelů je zřetelná feminizace školství, v rámci které se obrátil poměr počtu pedagogických pracovníků dle pohlaví právě ve prospěch žen.

Pokud bychom měli shrnout vývoj školské soustavy v období let 1978 / 1984-1989 lze konstatovat, že byl převážně pozitivní a že výsledná podoba československého školského systému v mnoha ohledech naplnila cíle a úkoly, které pro školství stanovoval v roce 1948 zákon o jednotné škole. Můžeme tvrdit, že školským zákonem z roku 1984 vybudovaná síť byla velice kvalitně strukturována a poskytovala potřebné vzdělání všem vrstvám a skupinám obyvatelstva včetně osob se zvláštními potřebami a dospělých – o čemž svědčí i fakt, že ačkoli byly po roce 1989 provedeny některé dílčí úpravy, platil školský zákon a tím i soustava škol a školských zařízení jím vytvořená až vydání nového školského zákona v roce 2004. Co však nelze opomenout a je třeba to stále připomínat, je fakt, že i tento systém byl ideologicky zasažen a především obsah vzdělávání byl tímto zásahem deformován.

¹⁵³ PRŮCHA, J. Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989. In KOCIAN, J. a kol. *Slovníková příručka k Československým dějinám 1948-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Kap. X. Věda, školství, kultura a sport, s. 10.

ZÁVĚR

V úvodu této práce byly stanoveny dva hlavní cíle – za prvé nástin vývoje československého poválečného a především socialistického školství ve světle dobových souvislostí a za druhé pokud možno objektivní náhled na tato specifická čtyři a půl desetiletí vývoje československého školství. V případě prvního cíle jsme vcelku podrobně zmapovali poválečný vývoj školství, jehož hlavním atributem byl zápas o jednotnou školu. Zjistili jsme, že už zde se jednalo nejen o souboj politický, ale také ideový – spor mezi komunisty a církví – který skončil remízou a teprve politický převrat umožnil vítězství komunistů a zavedení jednotného školství.

Když jsme se snažili objevit kořeny myšlenky jednotného školství, dostali jsme se k osobě jednoho z velikánů prvorepublikového reformního školství Václavu Příhodovi, který patřil k jejím propagátorům. Pravdou je, že forma jednotné školy zavedená v roce 1948 zákonem o jednotné škole se od té „příhodovské“ lišila (především v otázce diferenciací uvnitř jednotné školy), ale pro naše zkoumání to byla výchozí linie a my jsme sledovali její vývoj. V průběhu dalších 41 let vývoje socialistického školství jsme byli svědky celkem čtyř změn podoby vzdělávací soustavy vyvolaných přijetím nového školského zákona a nespočtu dalších vyvolaných dílčími zákony či dobovými okolnostmi (např. normalizační opatření). Také jsme mohli sledovat vývoj přístupu ke školství v rámci jednání vrcholných orgánů komunistické strany a i zde často docházelo ke změnám koncepcí pod tlakem vnějších faktorů. Tento nástin jsme uzavřeli souhrnnou charakteristikou finální podoby československého vzdělávacího systému, tj. zároveň finální podoby realizace ideje jednotné školy. Po zvážení všech parametrů a proměnných, které tato výsledná podoba měla, lze konstatovat, že jednotné školství u nás opravdu vytvořeno bylo a to ve formě relativně sofistikovaného školského systému umožňujícího relativně široké vrstvě obyvatelstva získat bezplatné vzdělání dle svých schopností a zájmů. Tímto dílčím závěrem lze považovat první cíl za splněný a nyní se dostáváme k druhému, mnohem obtížnějšímu hledisku, a sice objektivnímu náhledu a zhodnocení socialistického školství jako celku.

V úvodu této části bych rád shrnul svůj přístup k této dějinné epoše, což by mělo zdůvodnit formulace závěrů, ke kterým jsem dospěl. Stručně řečeno byly výchozími proměnnými objektivní hodnocení dějin a odpor vůči tendenčnímu napadání minulého režimu. Právě se zřetelem k těmto postojům jsem pak formuloval pouze ty závěry, které byly buď logicky a věcně zdůvodnitelné, nebo podložené fakty.

Co se týče obecného zhodnocení socialistického školství, to lze do jisté míry učinit na základě již citovaného výroku Zdeňka Nejedlého z července 1945: *Škola byla vždycky taková, jaká byla společnost, byla obyčejně taková, jaký byl stát a jací byli zkrátka ti vedoucí.* V roce 1948 byli ti vedoucí (komunisté) plni budovatelského elánu a snahy co nejrychleji dovést zemi k socialismu a taková byla i škola. V první polovině 50. let se ti vedoucí snažili nejprve očistit společnost od nežádoucích a podvrtných živlů a zároveň dále budovat - nyní však již podle sovětského vzoru a na základě rad sovětských poradců. A tak se škola také nejprve „očistila“ a v letech 1953-1960 se pak snažila zavést model sovětského školství. Do roku 1968 začali „ti vedoucí“ uvolňovat kleště, do kterých naši zemi sevřeli, a tak se uvolňovalo ovzduší i ve škole, stejně jako se po roce 1968 začalo normalizovat, a tak se normalizovala i škola. V 80. letech už byla většina společnosti normalizovaná, a tak relativně v poklidu fungovala i normalizovaná škola. Na závěr této teze je třeba dodat ještě jednu charakteristiku „těch vedoucích“ a de facto i společnosti a to je fakt, že po celou dobu fungování minulého režimu byla společnost cíleně ideologizována a stejně tak byla ideologizována (a zpolitizována) i škola a vzdělávání.

I přes tuto deformaci výchovy a vzdělávání nelze přehlížet prokazatelné pozitivní výsledky, kterých socialistické školství dosáhlo. Jako hlavní pozitiva lze zmínit demokratizaci vzdělávání a vývoj vzdělanostní úrovně obyvatelstva. V tomto bodě se shodují s Průchou, který v souvislosti s demokratizací vzdělávání hovoří o *poměrně výrazné mezigenerační vzdělanostní mobilitě, kdy (podle některých sociologických výpočtů) asi 30% osob v každé následující generaci dosahovalo o stupeň vyššího vzdělání, než jaké měl jejich otec.*¹⁵⁴

V souvislosti s pozitivním vývojem vzdělanosti lze pro změnu uvést několik statistických údajů z přehledu vývoje školního vzdělávání v letech 1950-1980. Na základě údajů ze sčítání lidu se dozvídáme, že úplné střední vzdělání mělo v roce 1950 celkem 75 tisíc obyvatel starších 15 let, v roce 1961 už to bylo bezmála dvakrát tolik (841 tisíc) a v roce 1980 mělo tento stupeň vzdělání již 1 991 000 obyvatel Československa. Ještě výraznější je údaj o vysokoškolském vzdělání, které mělo ve stejných letech nejprve 75 tisíc, poté 202 tisíc a v roce 1980 již 584 tisíc obyvatel. Zajímavým a možná nejprůkaznějším údajem je následující statistika: *V roce 1988 měla Česká republika ve věkové kategorii obyvatel 15-64 let celkem*

¹⁵⁴ PRŮCHA, J. Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989. In KOCIAN, J. a kol. *Slovníková příručka k Československým dějinám 1948-1989.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Kap. X. Věda, školství, kultura a sport, s. 11.

63% osob s vyšším středním vzděláním (*upper secondary education*) a Slovenská republika 58%, kdežto USA 46%, Švýcarsko 52%, Francie 33%, V. Británie 24% atd.¹⁵⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že výsledný obraz socialistického školství má dvě roviny interpretace. První rovinou jsou kladné stránky, tj. jednotný standard vzdělání, pozitivní výsledky fungování výchovně vzdělávací soustavy, demokratizace vzdělání a s ní související růst vzdělanosti populace, sofistikovaný systém školských zařízení, dobře fungující celoživotní vzdělávání a zájmová činnost apod. Druhou rovinou jsou záporné stránky, např. ideologizace výchovy a vzdělávání, deformace obsahu vzdělání, kádrování, ovlivňování přijetí na střední a vysoké školy a další politické zásahy do fungování školství. Právě takový závěr splňuje dle mého názoru kritérium objektivity, a je tudíž závěrem celé této práce.

¹⁵⁵ PRŮCHA, J. Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989. In KOCIAN, J. a kol. *Slovníková příručka k Československým dějinám 1948-1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1. Kap. X. Věda, školství, kultura a sport, s. 11.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

Literatura:

BĚLINA, P. a kol. Dějiny zemí Koruny české II. Praha : Paseka, 1998. 5. vyd. ISBN 80-7185-164-7.

CIGÁNEK, R. Politický zápas o jednotnou státní školu 1945-1949. Praha : Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1611-7.

KAPLAN, K. Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956. Brno : Barrister & Principal, 2005. ISBN 80-86598-98-5.

KÁRNÍK, Z. (ed.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-77-2.

KOČIAN, J. SLOVNÍKOVÁ PŘÍRUČKA K ČESKOSLOVENSKÝM DĚJINÁM 1948-1989 Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2006. ISBN 978-80-7285-133-1.

KOČIAN, J., PERNES, J., TŮMA, O. a kol. České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989. Brno : Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-87-X.

KRÁLÍKOVÁ, M., NEČESANÝ, J., SPĚVÁČEK, V. Nástin vývoje všeobecného vzdělávání v českých zemích. Praha : SPN, 1977. ISBN 14-617-77.

MÁTEJ, J. a kol. Dejiny českej a slovenskej pedagogiky. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1976. ISBN 67-455-76.

PÁNKOVÁ, M. (ed.). Odkaz J. A. Komenského. Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě Praha : Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského, 2009. ISBN 978-80-86935-09-6.

PERNES, J. Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-154-3.

SOMR, M. a kol. Dějiny školství a pedagogiky. Praha : SPN, 1987. ISBN 14-601-87.

SROGOŇ, T., CACH, J., MÁTEJ, J., SCHUBERT, J. Dejiny školstva a pedagogiky. Bratislava : SPN, 1986. ISBN 67-245-86.

VALIŠOVÁ, A., KASÍKOVÁ, H. Pedagogika pro učitele. Praha : Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0.

VESELÝ, Z. Dějiny české politiky v dokumentech. Praha: Professional Publishing, 2005. ISBN 80-86419-89-4.

Kol. autorů. Školství v Československé socialistické republice. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČR, 1982

Kol. autorů. XVI. sjezd KSČ, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1981. ISBN 25-088-81.

Kol. autorů. XVII. sjezd KSČ, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1986. ISBN 25-092-86.

Kol. autorů. 40 let československého školství. Praha : Ústav školských informací při MŠ ČSR, 1985.

Kol. autorů. Historická ročenka školství/stručná ročenka školství v ČR 1953/54 – 1997/98. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání, 1998. ISBN 80-211-0291-8.

Kol. autorů. Dějiny školství v Československu 1945-1975. I. Díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-22-81.

Kol. autorů. Dějiny školství v Československu 1945-1975. II. díl. Praha : Univerzita Karlova, 1982. ISBN 60-23-81.

Elektronické dokumenty:

Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků (Košický vládní program), dostupný z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek-kosicky-vladni-program-5-4-1945-126/>

Výsledky voleb do ústavodárného Národního shromáždění v roce 1946 na území České republiky (statistika Českého statistického úřadu), dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003FC49B/\\$File/422008k018.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/CD003FC49B/$File/422008k018.pdf)

160 let Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, dostupné z: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/160-let-ministerstva-skolstvi-mladeze-a-telovychovy>

Zákony a jiné právní normy:

Dekret prezidenta republiky č. 132/1945 Sb., o vzdělávání učitelstva, ze dne 27. října 1945

Zákon č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty, ze dne 9. dubna 1946

Vládní nařízení č. 170/1946 Sb., kterým se vydává statut pedagogických fakult a určuje studijní doba učitelů, ze dne 9. dubna 1946

Zákon č. 95/1948 Sb., zákon o základní úpravě jednotného školství (školský zákon), ze dne 21. dubna 1948.

Zákon č. 150/1948 Sb., Ústavní zákon, ze dne 9. května 1948

Zákon č. 58/1950 Sb., o vysokých školách, ze dne 18. května 1950

Zákon č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon), ze dne 24. dubna 1953

Zákon č. 46/1956 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o vysokých školách, ze dne 24. září 1956

Vládní nařízení č. 57/1959 Sb., o pedagogických institutech, ze dne 31. července 1959

Zákon č. 100/1960 Sb., ústavní zákon - Ústava Československé socialistické republiky, ze dne 11. července 1960

Zákon č. 186/1960 Sb., o soustavě výchovy a vzdělávání (školský zákon), ze dne 15. prosince 1960

Zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách, ze dne 16. března 1966

Zákon č. 168/1968 Sb., o gymnasiích, ze dne 19. prosince 1968

Vyhláška ministerstva školství České socialistické republiky č. 103/1969 Sb., o organizaci gymnasií a studia na nich, ze dne 29. července 1969

Zákon č. 62/1978 Sb., Ústavní zákon, kterým se mění článek 24 odstavec 2 Ústavy Československé socialistické republiky, ze dne 21. června 1978

Zákon č. 63/1978 Sb., o opatřeních v soustavě základních a středních škol, ze dne 21. června 1978

Zákon č. 29/1984, o soustavě základních a středních škol (školský zákon), ze dne 22. března 1984

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne.....

Podpis

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	č. ISIC karty	Bydliště	Datum